Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШОАТТА, 24 СЕНТЯБРЬ, 1988 ШУ: ★ ★ № 115 (7618): ★ Мах 3 кеп.

ГIУЛАКХИЙ ХА, ПРАКТИЧЕСКИ БАЛХА ХА

М. С. Горбачева Красноярске даь къамаьл

Новкъостий, сибарегIен оагIонашкахьа со духхьашха венавац. Цхьан хана Алтайски крае, Новосибирски областе хиннав со, хIаьта тIехвоалаш Иркутскеи Красноярскеи а хиннав. КПСС ЦК Генеральни секретарь хинначул тIехьагIа Тюменски область яйзай сона. Из поездка, сона хетачогIа, хиланза яргIйоацаш а пайдане а хиннаяр. 1986 шера аьхки сона дайзар Гаьнарча Малхбоален Приморски Хабаровскии краяш санна йолча йоккхийча регионий къахьегамхой вахари деятельности.

ХIаьта хIанз — Красноярски крае кхаьчав. Шунцига волча юкъа со хиннав производственни коллективашка, болхлошца дагавийнав, Шушенски района ахархошца вIашагIкхетар хиннад. Края, городийи районийи Iилманхошцеи специалисташцеи, кулгалхошца вIашагIкхетараш хиннад. Мадарра аьлча, цо гIо дергда сона шоана меттел, берригача мехка а дагайоахка проблемаш дикагIа кхетае.

Экономикана а политически системана а еш йола *реформа кIоаргъяра*, советски общества дерригача вахара демократизаци яра лоархIаме решенеш тIанийца йола XIX партийни конференци чакхъяьнначул тIехьагIа уж решенеш кхоачашъеш хьинаре, практически болх бара ха хьатIаэттай. Вай хIанз йолаш я политика, доккхийча декхараштa, вай общество кердаяккхара, кердача доазонашка из кхачийтара хетаяь йола перестройка политика. Перестройка хьалхарча этапо баьккха боккха толам ба из, сона хетачогIа. Цун керттерча лостамегIа йоккхий решенеш я вайга.

ГIулакх дIахо мишта хьоргда къоастаде ма дезарий. Деррига иштта цхьалха дIадодаш а дацар, амма корта боллаши ерригача обществос дакъа лоацаши дар. ХIанз хьатIаэттай чIоагIа бехктокхаме этап, вай вIаши дага а дувлаш, бартбаьр вахара юкъедахьа ха, из болх кхы дIахогIоргболаш бале а. ТIаккха из иштта дале, вай перестройка политика практически кхоачашъяра хьала тIа йоалаш латте, тIаккха перестройка хIара партийни организаце, хIара къахьегама коллектива, хIара областа, республика, края, мехка берригача къахьегамхой гIулакх да-кх. Из, шоана сибирякашта а доагIаш да.

КПСС Центральни Комитетои Советски правительствоси боккха теркам тIаухийт СибарегIен Гаьнара Малхбоален дегIаахара. Хьалхарча даькъе цу регионий таханара лоархIам бахьан долаш да из. ДIахойодача хана вай паччахьалкхен кхелашка кхы а боккхагIа лоархIам болаш хургья уж.

КIезига лоархIам болаш дац укхаза Советски Союз Азиатски континента паччахьалкхенашцеи халкъашцеи доазув долаш, вIаши хьокхалуш хилар а. ТIаккха СибарегIен Гаьнара Малхбоален арахьарча политика даькъе а боккха лоархIам болаш я.

СибарегIен Гаьнара Малхбоален караерзаелга вай къаман юкъара декхар да. Цунна тIаерзаяь я вIаштIехьъяьхаи тIанийцач программаш а. Уж цхьадолча даькъе, кхыметтел лоархIамеча даькъе а, маярра вIаштIехьъяьха ца хила а тарло. Из вай кхетаду, хIаьта Iилманхоша а боахама кулгалхоша а цхьадолчох кхета а даьд вай. ХIаьта укхаза, красноярски лаьтта хиннача вIашагIкхетарашеи беседашеи хьагойт цу программашга юкъехьош йола коррективаш укхаза хьалгIеттаяь проблемаш чоте а лоархIаш, е езилга.

Бакъда, укх регионаша тахан а доккха дакъа юкъекхухь мехка экономикана. Кхоачам ба, цар мехка йоаккхаш йолча газа а мехкдаьтта а кхаь даькъах ши дакъа лу аьлча, 40 процент совгIа кIор, 20 процент электроэнерги, 37 процент деловой дахча цар луш хилар. Уж йоацаш общество йоахалургйоацаш йола, шоаш санна кхы йоаца, маьхера ресурсаш я уж.

Йоккхий я укх края лаьттани хини ресурсаш. ДIадахача шера СибарегIен Гаьнарча Малхбоаленеи даьккхад 24 миллион тонн совгIа ялат, ши миллион тонн гаргга дулх, кIеззига мара ца эшаш 11 миллион тонн шура, 4,9 миллион тонн чкъаьрий.

Вай къаман рузкъах доккхагIа дола дакъа дIалоацаш йолча, бос болчеи, благородни, наггахьа мара ца нийслуш долчеи металлий ганзашца йIаьхий я СибарегIе. Лоацца аьлча, мохк мегаргболаш бац СибарегIенои Гаьнарча Малхбоаленои луш дар доацаш.

Сибирякаштеи дальневосточникаштеи, укхаза бахаши къахьегаши мел бараштa баркал а дег чура дIайха дешаш а ала декхарийла да вай, шоаш кхо ца беш, боккха болх цар беш хиларах. Цунца цхьана нийсхо йолаш да цхьаькха: лоархIаме да уж регионаш дегIайоагIача берригача мехко а хьинаре дакъа лоацилга. Корта болаш аьлча, иштта да а да из, новкъостий.

Амма, таханарча денои, къаьстта берригa мохк дегIаахара перспективай уйла еш, вай декхарийла да регионий вахара дизза сурт бIарго — даьха толамаш санна, хьаIайна йоккхий проблемаш, просчеташ, кхыметтел гIалаташ а, цул совгIа, локальни, моттигера башхало яраш хинна а ца Iеш, халахете а, стратегически планагIа дараш а тIехьа. Вай декхарийла да уж довза, критически кхетаде, дIахойодача хана эшаргйола хиланза яргйоаца выводаш е. Из санна дола Iилма вай вахаре хиланза даргдоацаш да. Къаьстта хIанз, шерра, гаьнна дIакхоачаш йола планаш вай вIаштIехьйоахача хана.

Къаьстта уж проблемаш яр укх деношка вIашагIкхетарийи беседайи юкъмоттиге хиннараш а. Дийцар-м Красноярски края къахьегама коллективашка перестройка мишта дIайода яхачох дар. Ала деза, болхлой цехашка, Iилман учрежденешка, кхашка, городийи юртийи улицашка хиннача дуккхача беседашкара КПСС ЦК-ни правительствони хьашт дола дуккха дола дешаш къаьггагIа хьагучадаха со гIертар. Цунца цхьана аз кхетадир красноярцаш а сога дуккхадар ала, краерча гIулакхий хьалех, перестройка наькъах шоашта хетари шоаш кхетадери ЦК-неи правительствонеи дIахайта безам болаш хилар.

Цунца дувзаденна фу ала мегаргда? Нах хIанз кIоаргагIа кхетаде баьннаб перестройка мехка а, бIарчча хьаийцача, социализмана а мел лоархIам болаш я. Цар, аз бувцараш дукхагIбола нах ба, къаьгта кхетаду: хIара къахьегама коллектив, хIара саг керда декхараш кхоачашдара юкъе ца гIорте, перестройка дIахо гIоргйоацилга. Со раьза а ва из уйла вай таханарча вIашагIкхетаре новкъостий выступленешка екаш. КIезига критически замечанеш янзар центральни органий, къаьстта министерствайи ведомствайи, балхах а моттигерча партийни, советски, боахама органий, кулгалдеча кадрай балхах а. Сона хетачогIа, мел дийцар дег тIара дар, из дIахозаргхиларах, балха тIа лоархIаргхиларахи къоастадергхиларахи дог тешаша из чIоагIа ловш а дар.

Мадарра аьлча, со чIоагIа раьза ва беседаш иштта гуччахьа, вIаши тешам болаш хилара. Вешта, ха кIезига яр соца къамаьл хиннарий а са а. Цудухьа наха дувцанзар шоаш мел даьчох, аьттув мел баьнначох. Массане а мадувццара, из хIанз вай да, уйла тIаухийтар проблемашта, къоастаданза долча дешашта, царна терко тIаозар духьа. Из хила доаггIача тайпара лаьрхIар аз.

Аз долчча бесса, гучогIа кхетадир: Красноярцаша перестройка тIанийцай. Нийса йой аз вывод? **(Оазаш: нийса я).**

Перестройкас никъ боаккх шийна укхаза, Красноярски края, укх ерригача йоккхача территоре тIа. ГIана тIехьа гIа боаккхаш къахьегама коллективай, дезалий, городий, юртий, районий вахар чу йода из. Из эггара керттера да, новкъостий.

Цул кIезигагIа лоархIаме дац кхыдар а: перестройка красноярцашта ма хеттара еш яц, долла хIама а дац хилча ловш ма хиллара. Долла хIама а сихагIа кхоачашдар ловлга кхетадеш да. Укхаза оаш нийса аьлар тIаийю решенеш кхоачашъе еза, аьнна. Цу хьакъехьа цкъа аьнна Iийнадац сога, цул совгIа чIоагIа ира а яьхад. Массане а белгалъяккха, езаш лоархIар — хьадехар лакхде дезаш хилара уйла. Бехктокхам лаьгIлуш хIама хиннад. Из массанена а доагIаш да — кулгалдеча кадрашта дена ца Iеш, къахьегама коллективашта а, дисциплинеи порядоки чIоагIъе еза яхаш а дувцар.

Новкъостий, аз хьалха а дийцар из, цIаькха ала безам а ба: организованность, бехктокхам боацаш, порядок йоацаш перестройка дIагIоргьяц. Вешта, цо вахараерригa сфераш чулоацаш а цар чухь хулача кIоаргача хувцамашца ювзаенна а хиларагIа, из кхоачашхургьяц хувцамаш хиланза даргдоацаш хилар кхетадара, вIаши дIадехар лакхдара ларда тIа латта бехктокхами дисциплинеи чIоагIъяра хьале мара.

Сона къаьстта белгалдаьлар, цох теша а тийшар со тахан парте краевой комитетеи халкъа депутатай краевой Советеи членашца къамаьл деш. Наха-м гу йоккхий решенеш кхоачашъяра ха а, керда ресурсаш а, дукха низ а эшилга. Доккхийча дешай хьакъехьа кердача рубежашка довлара, аьлча а, низаш дика вIашагIтоха а лакхде а дезаргда. Из наха кхетаду, цо сибирякий сий а доаккх. Бакъда, цар беседашка хьадда дийкъад дешаш доккхийча, ха эшаш йолча группана доагIараштa а перестройка юххьанцарча этапе хIанззе кхоачашдаь хилеи кхоачашде могаргдолаши долча дешашта а.

Боккъалдар аьлча, дувцар доагорах, тхов беха хий чуухаш хиларах, бIарччача микрорайоне этажашка хий ца кхоачаш хиларах, улицашка сердал ца хиларах, городской транспорт йоацаш моттигаш хиларах, и. кх. дI. дувцаш хилча, уж дIадахара шераш эш? Гой, цох дувц наха. Фуд хIаьта эггара царна новкъагIдар? Из да, уж дешаш къоаста ца дар боахама, советски кадрай балхаца дувзаденна хилар. Из да партийни теркам, партийни тIахьожам кIезига хилар.

ХIанз парте краевой комитето Советашкара а боахама органашкара а дукхагIа хьадех, массе а лостамашка хаьдда бола болх цIенхаштта хоатт, хадданза терками лоаттаду наха дагадоахка керттера дешаш. Из нийса да, иштта дола гIулакх хьаллаца безам а ба са. ХIанз къаьстта мала мел лоархIаме ва гуш да, аьчна хетт сона. Хозрасчето хьахьокх хIаравар малав а из гIулакхаца миштав а. Перестройкас ше дIайолаеннача юххье денз хьахьекхар цу е вокх посте латтарех а мала мел лоархIаме ва. Царех цхьабараша гIулакхаш леладу кхоъ, диъ, пхиъ а итт а шу хьалха санна. Деррига а хIамана бехке боацаш санна ду.

Бакъда, сона хетачох, иштта йола кадраш дукха хургьяц шоай гIулакхаш тIа, нагахьа санна цар шоай позици ца хувце. Из сона дайзар наха хетараштa тIагIолла, партийни организацешка отчеташи хоржамаши деча гуча а даьлар, Советаш вIашагIтохаш, депутаташца вIашагIкхетача, и. кх. дI. гуча а даргда. Цудухьа цу дерригне тIагIолла нийса выводаш ергья вай.

Кхы цхьаькха ала безам бар са: халонех кхерадезац. Цхьацанахьа хозаш дар: тханцига-м хувцалуш хIама дац, гIулакх дIадодац, яхаш.

Бакъда, новкъостий, перестройка цIенхаштта а кIоарга а гIулакх да. Из йоагIа берригача мехка, вахара ерригача сферашта. Из вай общества деррига вахар кердадаьккха хувцара кIийлен тIара болх ба. ТIаккха иштта хилча, вай йиш яц цох даьсса хIама хета. Из-м, ала доагIа, вай кхетадора перестройка дIайолалуше а. Дика кхетаду хIанз а гарггара шераш чоалханеи халеи хургхилар а.

Вахаро из бакъду. Цудухьа халонаш йоккхагIа хул, проблемаш дукхагIа хул, яхаш сога чIоаггIа а тIагIертта а дувцача хана аз вывод ю: перестройка тIаккха вахара чуеннай. Цо тIехьтIехьа керда проблемаш хьагучайоах, уж кхоачашъе а еза. Вайна хьалхара цхьанне а кхоачашъергьяц уж. Бакъда, вайна гу перестройка процессаш партена шийна чухь, Советашка а, кулгалдеча кадрай, къахьегама коллективай, балха тIа атта ца хулга. Вай ерригача обществана гласноста, демократе урокаш, боахама гIулакхашкара керда дараш атта ца дулулга. Вайна гу, радикальни экономически реформа принципаш тIа вай экономика эргаяккхарга тIехь-тIехьа мохк кIоаргагIа ме кхоач, чIоагIъенна лаьтта уйлаш мишта йох.

Вай чакхйоаккх, новкъостий, духхьала дIаала а деза, йоккха школа, кердача тайпара даха а болх бе а Iомалу вай, кхыметтел воай гIулакхаш а кердача тайпара леладу вай. Из дудала деза вайга, перестройка хIанзарча этапа боккха мухь ла беза вай. Из доагIа кадрашта а ерригача къахьегама коллективашта а

Аз из дувц укх бехктокхамеча, хувцамий хана перестройкана кхерам тIатувсаш дувца доладаьндаь а. ХIанзара проблемаш чоалхане хилар дизза кхета а ца деш, цхьабараша цкъара уж кхоачашъяра тIахьех. Фу ала мегаргда цу хьакъехьа? Из деррига а гаьна да цIенхашттарча политикана, реальни вахара, гIулакха кхераме а да. Иштточа гIулакхий оагIонгахьбараша моллагIча мотивацца хьалхле лелайой а, цар уйлаш вай дийцача бахьанашта гIагIолла хьатIаэца йиш йолаш а яц, дIаяха езаш а я. Иштта хаьдда дIаяха еза, политически процессаш хьинарехулаш хиларо, общества демократизаце, экономика реформироване ерригача проблемашца йолча коопераце, духовнии нравственни вахар тоадара процессо, вай историе уйла яро, и кх. дI. кхераберий, перестройкас шийца дахьа из дерригa кердадар социализмана кхераме хIана дац аьнна хетарий уйлаш а.

Долче, геттара тIехьайнса уйлаш яраш вIашагIтохар фуд аьлча, из да, цар а вокхар а нах хIама кхетадечара бахар, перестройка маIалa а цо лерхIача гIулакха а хьакъехьа цар шеко йоассаеш хилар. МоллагIаш яле а цу тайпара уйлаш Iилманга диллача гIалате я, хIаьта политически оагIонгахьара — корта боацаш. Со теш, вай воаш хержача новкъара доахийтаргдац — оаша, сибирякаша, укх деношка кхы а чIоагIбир са тешам шоай чIоагIача позицеца. Вай никъ хержаб, чIоагIа, бIубенна цу новкъа даха а деза. Укхаза хила йиш яц цIаккха юстарвувлилга, цхьаккха шеко а хувцавалар а. Вайна хов политика сферера гIалаташ мехка а халкъа а мел зене да. Вай чIоагIа бехктокхаме хила а деза.

ХIанз чIоаггIа хоадам боллаш дIаала дезаш дар, из да перестройка дерригача лостамегIа беш бола практически болх овлангара тоабанза баргбоацаш хилар. Из деча хана, перспективни цунна делерхIачунга хьежжа лоаццача ханашка де мел могар де деза халкъа вахара лоархIамегIа йолча сферашкара духьаленаш дIаяхара.

Шоана ховш ма хиллара, эггара хьалхара проблемаш санна вай хьалха йоах кхачан, наха чуIеча цIеной проблемаш, эшача товарашца а гIуланхашца а нах Iалашбар. Укх деношка, шуца къамаьл деш, со тийшав вай леладер нийса хиларах, хIана аьлча уж проблемаш укхаза а чIоагIа ира латт. Царна уллув — унахцIено лораярен образованен проблемаш. ТIехь-тIехьагIа чIоагIагIа ирлуш йоагIа экологически проблемаш.

ЦК-ас хьадийхад центральни а моттигашкарча а органашкара уж проблемаш къостаяр приоритетни характер йолаш хулийталга. Фуд укхаза деш дар? Централизованни источникий, предприятей средствай чотагIа наха чуIе цIеноw хьалделга шердара, кооперативни а индивидуальни а цIеноw дукхагIа хьалдара йола таронаш лехай. Из дикача оагIорахьара хоалуш да чуIе цIеноw хьалдара темпашка. Шин шераи ах шераи 300 миллион квадратни метр чуIе цIеноw хьал-

(ДIахододар 2-чеи 3-чеи оагIош тIа).

Турпалхочун кха

Дог тохадолийташ бар укх шера аьхкий Назрановски района «40 лет Октября» яхача совхозера бена хоам: Социалистически Къахьегама Турпала Кодзоев Госпой Бахьаудина кхай тIа ша техаб, хьажкIашта доккха зе хиннад. Ерригача республике дувцар цох лаьца. Цох тамаш елга а дацар. Iемаб нах Бахьаудина турпалерча хьувкъамашка.

Шекбаьннараш дукха бар, ша техачул тIехьагIа кха бIаргадайнараш хIаьта а. Хеталора, цу тIа хьажкIа-м хац сона, гIадамаш а хургдац, аьнна. Дог деха вале а, велавенна хила гIертар Кодзоев.

— ХIама дергдац, — оалар цо, — низ кхобергбац оаха кха дийндара, бизза хьувкъам чуэцара. Сага кулгашта хьадулургдоацаш фуд?

Техача шаво дукха лордаш кагъяьяр, цхьадола хьажкIий гIадамаш лаьтта Iодувшадаьдар. БIаргашта гуш хулаш латта зе лаьгIдара чIоагIа новкъарле еш бар хаоттам а. Ди юккъа хIана дац аьнна догIаш делхар, докъадала кхоадацар лаьтта, геттара сиха дегIадоагIар оасар. Массехказа йоагIачул совгIа культиватор яккха езаш хилар.

Ди-бийса ца къовсаш кхай тIа хулар цу хана Кодзоев Бахьаудини, цун звеноцара Оздоев Руслани Гадиев Микаили. Ди тIехьа халагIа хулача хаоттама хьалашца къовсам лоаттабора цар. Иштта дIадахар массехк кIира. Гучадала доладелар звенос хьийга къа эрна ца дайналга: са даха, дийндала доладелар кха.

— Къамаьл дац, хьацарах пIелг хьекха бийзар тха, — яхаш вел Бахьаудин. — Цу халача къовсаме цхьа хIама кхетадир аз: дикача гIулакха тIехьара дог дилла, дог иккха юхавала мегаргвац. Берригa дега ала дIабала беза цунна. ТIаккха толам а хургба.

Августе аттагIа хилар. Ерза йолаелар кхана хинна човнаш. Бутт хьалха из бIаргадайнараш тешацар шоашта гур гIа дац аьлча. Малхо IажагIъерзаеш латтар хьажкIий лордаш. Тоаденна, хозденна дIаэттар кха.

— ЧIоагIа дика хет сона Бахьаудина кха дийрза, тоаденна, — аьлар совхоза керттерча агронома М. Чумакова. — Дог хьа ца хайте а, дика гора сона Кодзоевгара хьал. Ший лоIамагIа витар оаха из, могаш дола новкъостал дир.

Бахьаудинеи цун новкъосташеи укх шера леладер цхьа моллагIдола кха дац — укхаза дIайийннай 250 гектар гибридни хьажкIаш. Нагахьа кулгалхо вац цу культураца «барта» волаш. ЗIамигача бера санна Iунал а йоккха говзал а эш из хьалкхеяра. ДIаювча хана керттердар — технологи ца толхаяр. Биъ мугI — нускалаш, шиъ — кагий нах — иштта сурт да дIахьежача гуш дар. Ший тайпара дезала ячейкаш я-кх.

— Фуна лаьрхIа хьажкIаш я ераш. — йоах Бахьаудина. — Акхарех малагIа беркат хьадоалл тIадоагIача шера бокъонца гургда вайна. Гибридни фу дIадийча 30—50 процент дукхагIа хул хьувкъам. Цудухьа дог делаш ва со ер кха силоса хьакха дезаш ца хинна. Боккъалдар аьлча, цу тIа дIатIа ма кхаьчадарий гIулакх.

Гибридни хьажкIех боккха мах лу паччахьалкхено. Лелае хала яле а, экономически даькъе чIоагIа пайдане культура я из. Масала, цхьа моллагIйолча хьажкIий тоннах лур 140 сом дале, гибридничарех 700 сом совгIа лу.

Укхазара хьадаьнна ги паччахьалкхенна дIачулу боахамо, цигара республикерча колхозашкеи совхозашкеи дIахьожаду из. Иштта дIадолалу кердача гибрида вахар.

Тахан Кодзоева звенос чуэца хьувкъам боккха ба — хIара гектара тIара 24—25 центнер гибридни хьажкIаш. Планал шозза дукхагIа. Специалисташа яхачогIа, республике дукха дац цу тайпара масалаш. ТIадоагIача шера из ги дIадийнача хIара гектара тIара бIаь а кхы дукхагIа центнер хьажкIаш яла тарлу. ТIаккха мара бокъонца бовзаргбац Кодзоева звенос даьча турпалерча гIулакха мах.

Укх деношка хьажкIаш чуэцаш ба Бахьаудини цун новкъостийи. Каст-каста го йиш я укхаза гибридни хьажкIех етта машинаши тракторни тележкаши бухь билла хьаттагахьа йолхаш.

— Ер шу чудерзадаь йисте доалаш ма латтий, дIахо фу де дага ва хьо? — хьаьттар оаха Бахьаудинага.

— ДIахо? — безаме велавелар турпал. — ДIахо арендатораш хила лаьрхIа да тхо. Совхозаца договор а даь, лаьтта хьайийцад оаха. Цига дIаювргья тайп-тайпара культураш. Ахархочох лаьттан да хила веза, — цунна тIаерзаяь я парте хIанзара политика. Нийса а да из.

М. МУРАТОВ.

КПСС ЦК ПОЛИТБЮРО

22 сентябре хиннача заседане КПСС ЦК Политбюрос ладийгIар Красноярски крае ваха хиларах КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева яьча информацега.

Гуччахьарча хьале хиннача вIашагIкхетарашеи М. С. Горбачева края къахьегамхоша хиннача беседашеи хьахьекхар, перестройка кIоаргъяраи юхаяргйоацаши хилараи парте лаьца никъ цар бизза хьаллоацаш хилар. Из иштта дале а, белгалдаьккхар моттигашка хIанз а инициатива ледара дIаяржаш, иждивенчески уйлаш чIоагIа хилар, наха эшараштеи хьашташтеи кхоачам боллаш теркам тIа ца бахийта хилар. Уж дешаш, уж кхоачашдара наькъаш дувцаро гIо дир Красноярски край экономически социальни дегIаухилга сихдара декхараш практически кхоачашдара бола центральни моттигерчеи партийни организацей, советски органий, къахьегама коллективай болх хьинарегIа хилийта.

Политбюрос коммунисташта-центральни экономически ведомствайи министерствайи кулгалхошта, края партийни советски органашта тIадиллар, Красноярски край экономически социальни дегIайоалаяра хьадда дола дешаш оттаде, гарггарча хана наха чубаха цIенош дикка сихагIа хьалдергдолаш, социально-культурни сфера материальни база дегIайоалаергйолаш, кхачан керттерча продукташца баха нах дикагIа Iалашбе, экологически хьал тоадара, доагора-энергетически, хьун Iалама кхыча ресурсех рациональни пайда эцара гIулакх де.

Къаьстта белгалдаьккхар края партийни советски органаш, кулгалдеш йола кадраш бахача наькъа хIара дийнахьара хьашташ кхоачашдара гIулакх хьадда дикагIча оагIорахьа хувца, къахьегамхой хьашташка шоай ханнахьа хьажа, уж сихагIа кхоачашде декхарийла хилар.

Политбюрос цIенхаштта критика йир края экономика комплексни дегIайоалаяра, къаьстта социальни сфера, радикальни экономически реформа кхоачашъяра хьакъехьа министерствашеи ведомствашеи, моттигерча боахама органаша беча балха, цо юхаувз Малхбузерча СибарегIен хIама хьадеча низий прогресс. Партийни боахамеи органашта тIадилад производства эффективность чIоаггIа лакхъяра дола гIулакхаш оттаде а кхоачашде а.

Заседане белгалдаьккхар Красноярске оттаяь дунен халкъашта юкъерча дешай хьакъехьара позици, Азиатско-Тайжача океана регионе машар, вIаши йола кхерамзлеи цхьана къахьегилгеи чIоагIдара йола керда предложенеш кердача уйланца Владивостокски инициативай лерргагIа дегIайоалаелга хилар.

Политбюро хьежар КПСС ЦК июньски (1987 ш.) Пленума решенеша ма яххара СССР Министрий Совето хьачуеннача, 2005 шерага кхаччалца йолча хана СССР экономически социальни дегIайоалаяра концепце проектага.

Белгалдаьккхад СССР Iилмай Академе дуккхача Iилма-тохкама учреждениеша, отраслеви институташа, халкъа боахама тайп-тайпарча сферай специалисташа шерра дакъа а лоацаш оттаяь концепци хьатIадоагIача пхийтта шера экономически социальни дегIаахара керттера лостамаши кхойтталагIча пятилетка плани оттаяра йола исходни политико-боахама платформа вIашагIтохара лаьрхIа хилар. XIX Ерригсоюзни партийни конференце установкаш теркал а еш, тоае еза КПСС XXVII съездо оттаяь парте социально-экономически стратеги, къоастаяь хила еза 2005 шу тIаккхоачаши хьатIайоагIача юкъа къаьст-къаьстача этапашкеи мехко яьха хила еза керттера рубежаш.

Правительствос хьачуенна варианташ вIаши йистара анализа кIийлен тIа ЦК Политбюрос къаьстта белгалдаьккхар социальни политика кхоачашъеча баха нах кхачанца, промышленни товаращца, деча гIулакханца, фусаманца Iалашбар, унахцIено лораелгеи образованни дегIайоалаяр, къахьегама хьалаш тоадар, гонахьара Iалам лорадар санна дола аргIанара декхараш кхоачашдара ресурсаш ма могга дукхагIа вIашагIтоха езилга. Цо дукхагIа йиш хулийтаргья производство эргаяьккха тоаяраи цунна интенсификаци яраи организационно-боахамеи социальни резервех дукхагIа пайда эца.

Концепце проекта лоархIаме башхало я мохк социально-экономически дегIаахара хьадда дола декхараш кхоачашдара темпашцеи наькъашцеи башха йолча парте экономически стратеги кхоачашъяра массехк вариантага хьажар. Ерригача варианташка чIоаггIа дIадех экономика эффективность, Iилма-технически прогресс сихъяра чотагIа производства интенсификаци лакхъелга. ДIахо а социалистически экономикана доал делга эргадаьккха тоаде, КПСС XIX Ерригсоюзни конференце решенешка хьежжа политически сфере хувцамаш дара кIийлен тIа советски наьха къахьегамеи социальни хьинар айде лерхI.

Концепце проект керттерча даькъе мога а яь, Политбюрос бакъахьа лаьрхIар из ювцача хана яь замечанеш теркал а еш цу документа тIа дIахо болх белга а цул тIехьагIа КПСС ЦК аргIанара Пленум хьожаргйолаш из хьачулулга а.

Политбюрос хьежа а хьежа, могайир КПВ ЦК Политбюро членаца, Вьетнам Социалистически Республика Паччахьалкхен совета Председателца Во Ти Конгаца М. С. Горбачева хиннача беседаи А. А. Громыкой хиннача переговорийи итогаш. Белгалдаьккхад Во Ти Конга Советски Союзе яь официальни доттагIала визит дIахо а советско - вьетнамски гIулакхаш кIоаргдара, СССР-аи СРВ-анеи юкъера доттагIали цхьана къахьегилгеи чIоагIдара, дунен халкъашта юкъерча арене, Азиатско - Тайжача океана регионе машара, кхерамзленна, цхьана къахьегара тIехьарча къовсаме шин мехка гIулакхаш чIоагIагIа вIашагIтохара тIехьа баькха лоархIаме гIа хилар.

Заседане йийца а йийца, могайир Афганистан Республика Премьер - Министраца М. Х. Шаркаца М. С. Горбачев вIашагIкхетара, Н. И. Рыжкова хиннача переговорий итогаш. Президент Наджибулла керте волча афгански кулгалхоша къам барта дигара, шерра йола коалици хьаяра, Афганистан дунен халкъашта юкъерча вахара йизза юкъеяхьара ду хьадда дола гIулакхаш могадир. Пакистанеи США-си женевски соглашенеш цIена кхоачашъелга динза дергдоацаш хилар белгалдаьккхар. Дика а хеташ дийцар СССР-и Афганистан Республикеи дIахо а традиционни доттагIала, цхьатарра бокъо а вIаши хьаштдолаш а хилара гIулакхаш кIоаргде гIерташ йолга.

Финлянде Премьер - Министр Х. Холкери официальни визитагIа СССР-е венача хана цунца А. А. Громыкой хиннача беседаи Н. И. Рыжкова хиннача переговорийи результаташ могайир. Лакхача боараме советско-финляндски вIашагIкхетаро чIоагIдир дувцар вIаши кхетадара потенциал, доттагIалах, цхьана къахьегарах, вIаши новкъостал дарах долча договора 40 шера шин мехка юкъе хьалаьттача гIулакхашка хьахинна тешами дика лоалахали дIахо а чIоагIде гIерташ оагIонаш хилар. Яьча переговораша хьагучадаьккхар бIарчча хьанийцача советско - финляндски торговлеи экономически бувзамийи боккха боарам лорабе, уж дегIадоаладеча новкъа цхьана къахьегара кердача, кхы а эффективнегIа йолча формех хьинаре пайда эцара тешаме перспективаш Iалашъе шинна а оагIорахьа хьаштхилар.

Болгари Халкъа Республике Л. Н. Зайкова яьча балха визита итогашка а хьежа, Политбюрос могабир Москвайи Софиян партийни организацеша цхьана къахьегара эффективность лакхъяра керттерча лостамех хьадда бань барт. Визит йолча хана дийца советско - болгарски экономически вIаши деча гIулакхий дешаш йоагIаш йолча министерствашкеи ведомствашкеи хьажа дIачуденнад.

Заседане ладийгIар республика хьахинна 40 шу дизар дездеча дакъа лоацаш советски партийно - правительственни делегаце КНДР-е яьча визита результатех йолча информацега. Могайир дIахо а советско-корейски доттагIала гIулакхаш кIоаргде, дунен халкъашта юкъерча гIулакхашка СССР-еи КНДР-еи вIаши дола гIулакхаш шерде вIаши безам болаш В. М. Чебрикова ТПК ЦК Генеральни секретараца, КНДР Президентаца Ким Ир Сенаца хиннача вIашагIкхетара итогаш.

КПСС ЦК Политбюрос тIанийцар парте чурчеи арахьарчеи политика кхы цхьадолча дешай хьакъехьара решенеш.

М. С. Горбачева къамаьл

(ДIахододар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

даь даьннад. Цхьабакъда уж масштабаш хIанз укх сахьате вайна эшарашка хьежача кхоачамбеш яц вай хьалхашка оттадаь из декхар 2000 шера кхоачашдара. ХалагIа дарех декхар да из. Цхьабакъда, хетаргахьа, иштта оттаде а деза из, из кхоачашдара общества ерригa ресурсаш орцагIйоахаргйолаш, хIана аьлча из доагIаш да хIара дезала, хIара сага вахара. Таронаш вай йолаш да. Из къаьгга хьахьокх тайп-тайпарча регионий опыто.

Халача хьала тIа нийсденнад вай халкъа эшача товарашка диллача шеррача ассортиментагIа товараш чурча рынке лоаттадара даькъе санна изделей дикал лакхъяра даькъе а. ХIанз вай каралаьцаб ерригача отраслей предприятешка, алхха ейгача промышленносте хинна ца Iеш, товараш дукхагIа арахецара никъ.

Дукха хIама хьаде дезаш я укхаза республикаш, краяш, областаш шоаш. Экономически реформа цу гIулакха йоккхий таронаш хьайийллай. Цхьаккха саг цунна юстара латта йиш яц, кхыбараша из дарга хьежаш. ХIаране ший дакъа юкъедахьа деза цу гIулакха.

Белгалдаккха безам ба са укх шера бархI бетта халкъа эша товараш соахка хиннаращца нийсдича 13 миллиард сома, е 6,3 процент тIакхийттад. МаьхагIа деш дола гIулакхаш 5,1 миллиард сома, е 14,4 процент дукхагIа. Цхьабакъда ейгача промышленноста дуккхача изделей, кхыметтел дукхача хана леладеча товарий а, дефицит хIанз а дикка йоккха я, ира латт. Из сона ходелар укх деношка городашка, юрташка, болхлой поселкашка къамаьлаш деш.

Цхьаькха а да. ВIалла мегаргдолаш дац, хозрасчетни бакъонех пайда а эцаш дукха предприятеш шоай финансови гIулакхаш алхха маьха деза дола товараш дукхагIа арахецара чотагIа тоаде гIерташ хилар. Из деча хана кIезига хIама ду цар производствои дарегIа долча товарий ассортименти шеръяра. ХIаьта цхьабараш духхьал антиобщественни наькъа тIа баьннаб, дуккхача наха эшаш дола дарегIа товараш арахецалга кIезиг а деш. Цу тайпара явлени ЦК-аи правительствеи лоархI групповой эгоизм хьахьокхар санна, из социалистически обществе хила йиш йолаш хIама дац. ДIа уйла ел оаш, берригаш а цу наькъа тIа баьлча фу хул. ХIаьта вай дерригаш, потребителаш цу групповой эгоизмана духьал нийслургда тикашка, прилавкаш тIа. Юхакхоачаргда вай воаш цу тIара дIадовла лаьрхIача хьала тIа.

Духхьал уж критически замечанеш яь Iе безам бацар са. Са безам ба ерригача предприятей кулгалхой а къахьегама коллективай советаш а тIехьа ца тетташ цу гIулакхага хьажа а йоагIаш йола порядок цига оттае а тIахьеха. Цо, гучох, хьахьокх центра линегIа а белгалла коррективаш е езалга доагIаш дола экономически гIулакхаш кийчде а чакхдаха а дезаш хилар.

Реальни дIадехарашка хьежжа СССР правительства таронаш лехай пятилетка юхедисача шин шера кхы тIа 24 миллиард сома халкъа эша товараш арахеца. Цхьабакъда цу гIулакха, из деррига чакхдаккхара, кхоачашдара, бакъдар аьлча, кIезига боацаш болх бе безаргба.

Карарча проблемех эггара вайна ирагIа йолаш юс, новкъостий, кхачанца нах Iалашбара проблема. Йолаш я уж проблемаш шунцига, Красноярски крае а. Цу деша истори дувцаргдац аз хIанз, хIана аьлча цун овлаш геттара кIоарга долхаш да. Цхьа хIама аргда аз: Владимир Ильич Ленина шийлард елла йола аграрни политика, городаи юртаи юкъе, промышленностаи юрта боахамаи юкъе лелаеш йола эквивалентни обмен дегIайоалаяра никъ дуккхача итташ шерашка лерргIа боацаш, хIаьта цхьайолча ханашка гIожагIча тайпара телхабеш хьабенаб. Цунах хала хIама хилар аграрни сектора шийна санна мехка ерригача экономикана а. Цу Iалаьмате доккхача гIулакхацара гIалаташ хIанз а дIадаланза да, хIаьта новкъосташа царех укхаза дийца а дийцар. Аз ладийгIар совхоза директорга новкъост Вепревга СССР АН Сибирски отделене Красноярски филиале хиннача вIашагIкхетаре Красноярске со хьакхаьчача шоллагIча дийнахьа. Тахан цунах аьлар, аз кхетадаьчогIа, края аграрни секторерча хьала чIоагIа гIайгIане сурт хьахьекхача «Дружба» яхача колхоза председатела Г. В. Батртдинова.

Цхьабакъда, ЦК майски (1982 ш.) Пленум хинначул тIехьагIа цхьадола хIамаш тоаде тарденнад. Юртбоахама продукци тIехь-тIехьагIа дукхагIа яккха йолаяьй, вахаро дIадеххача тайпара сиха ца йоаккхе а. ХIаьта нагахьа санна цул хьалхагIа дIадахача пхе шера, практически лаьрхIача айлуш а доацаш, 1975 шера йокъал отталехьа хиннар юхаметтаоттадеш хинна хилар теркал дича, тIаккха кIаьгга гуш да, хIанзара темпаш вайна вIалла а кхоачам болаш йоацилга. ТIеххьарча пхе шера валови даьккха ялат 1982 шера яьккхача 178 миллион тоннагара 1987 шера 211 миллион тоннага кхоачаш дукхагIа хиннад. Цхьабакъда, хетаргахьа, укх шера цу боарамга вай кхоачалургдац, хIана аьлча йоккхийча регионашка — СибарегIа, Казахстане, Волга йисте — ялат кIезигагIа доакх вай, Украине, Къулбаседа Кавказе, Россе центре хьувкъамаш дика дале а.

Цу юкъа дулх доаккхилга 15,4 миллионагара 18,9 миллион тоннага кхоачаш лакхденнад, шура — 91 миллион тоннагара 104 миллион тоннага кхоачаш, фуаш — 72 миллиардагара 82,7 миллиард фуага кхоачаш. Гулъяь шекара свекла 10 процент дукхагIа я, баьцадаараш — 6 процент, коартол — 3 процент. Иштта да майски Пленум хинначул тIехьагIа хьахиннар. Еррига а бIарчча а хьаийцача вай башха дика лоархIаш ца хинна Пленум, ма дарра аьлча, колхозаштеи совхозаштеи тIаерзаяь яр, юртарча къахьегамхоша белггала хьаллаьцар из.

Кхачан продукце низткъалал дIаяьккхарий цо? А, якхканзар. Вахаро ше дIатIакхоачадир вай, новкъостий, юртарча экономически отношенешта овлангара перестройка янза яргйоацача. Ала йиш йолаш да, цу гIулакха итташ шераш тIехьа дисад вай, аьнна. Иштта да, лоацца аьлча, доккхагIдарех политически цхьа гIалат.

Укхаза керттердар — лаьттах а кхыйолча производственни ресурсех а пайда эцара йола наьха отношенеш кардинально хувцар. Вай тийшад из дикагIа а сихагIа а подряда, къаьстта аренда тайп-тайпарча формай ларда тIа чакхдоаккхалург хиларах. ХIаьта подряди арендеи шерра юкъейоалаяр — керттера декхар, из массе а моттигашка кхоачашде деза. Цунна эша условеш вайцига хIанз хьаяьй, аз ювцараш я правовии экономическии яраш. ГIулакх вай кадрех тийша да.

Цхьаькха дош хьоахаде безам ба са вай вIашагIкхетаре, тIеххьарча хана дикка каст-каста а ира а дувцаш дола дош. Вай мел кхача буъ?—яха дош. Цхьаболчар лерхI хIанз мехка дулха-шурий продукташ соахкарчул кIезигагIа йолаш, цу хана снабжени дикагIа хинна йолаш санна. Хетаргахьа, шоана юкъерча дуккханеша а иштта лерхIаш хила тарлу. ХIаьта цхьабарашта кхыметтел 1927 шера, коллективизаци йолаялалехьа хьалхха, дуаш хинначул кIезигагIа вай дулх дуаш санна хеталуш хила а тарлу.

Бокъонца лаьрхIача мишта латт гIулакх? 1927 шерагара хьадоладе деза из. Цу хана хIара сага лаьрхIача 30 килограмм дулхи 206 килограмм шуреи юаш хиннай. 1965 шера хIара саго юаш хиннай 40,6 килограмм дулхи дулха продукташи, цул совгIа биаб 12,6 килограмм чкъаьра. Шуреи шурий продукташи йиай 251 килограмм. 1987 шера уж хьокхамаш йоагI-йоагIачоа лаьрхIача укх тайпара да: дулх — 64 килограмм, шура — 341 килограмм, 18 килограмм чкъаьра. Белгалдаккха доагIа, маша даьтта 1965 шера сага лаьрхIача 4 килограмм, хIаьта 1987 шера — 7,2 килограмм диа хилар. Сурт дикагIа дIахьокхара аргда аз, 1965 шера цхьан саго диа фуаш 124, соахка — 272 хинналга.

ТIаккха хиннар фуд-теш? Вайна дага хIана доагIа дIаихача шерашка тикашка деррига а шортта хинна хилар, хIаьта тахан массанахьа а холуш хIанад продукташ тоъаш ца хилар?

Цу хана парте Ставропольски крайкома шоллагIа секретарь а волаш болх беш вар со, бехктокхаме вар, масала, кхачани яйгачеи промышленноста беча балха. Цу хана боахама, советски балха тIа хиннарашта дагадоагIа хьалхашка лаьттар малагIа проблема яр: даьтта мича хьоргда хацар, къахьлуш талхар из, хIаьта хьоанал кхояр духьа хьабора 30-процентни тIоа. КIезигагIа дуар, теркалделаш, 24 килограмм дулх, 100 килограмм гаргга шура, чкъаьра — ялх килограмм, даьтта—шозза гаргга.

ХIаьта хиннар фуд-теш, новкъостий? Укхаза теркал де деза хIама эцара наьха таро айенна хилар. 1965 шера хIара сага лаьрхIача 4 процент хиллал болча нахага мара кхачацар 100 сом а кхы дукхагIа а ахча, хIаьта хIанз 67 процентага. Цо хьа ма хьоккхара лакха дикал йола продукташ яа болабеннаб, хьалхагIа уж эца таро ца хинна, дуккха миллионаш нах. Цу шерашка городашка нах хьаIайнаб. Цунца цхьана дIахояхай ахархой кIезигбалара процесс. ХIаьта цу дерригне а, иштта аьлча, иръяьй проблема.

Ситуаци кхетаяр духьа теркалде деза цу шерашка цхьан оагIорахьара кхачани кхачандоацеи товараш кийчдара темпаштеи, шоллагIча оагIорахьара бахача наьха ахчан доходаш алсамъювлара темпаштеи юкъе цIенхаштта йола юкъ енналга. Потребительски товараш арахецалгеи наха ду гIулакхаш алсамдувлалгеи холуш тIехьадисадар ахчан доходаш тIакхеташ хиларал. ТIеххьара хьахулача продуктаца вIаши дувзаденна доацаш дар наха тийнна ахчаш.

ХIаьта цох е езаш йола вывод малагIа я-теш? Дефицит дIаяккхара дикка дIахьалхашкахьа дахьа деза юртбоахама продукташи халкъа эша товараши кийчделга.

ХIаьта кхачах дийцача, укхаза хьалхарча плане даккха деза кхоачацдинза даргдоаца кхо декхар.

Цкъа-дале, аз ма аллара, овлангара хувца еза юртара экономически отношенеш, хIаьта из фу яхалга да аьлча, из да — эггара хьалха массанахьа коллективни подряда никъ хьабелла безалга, къаьстта арендана а белгалаш, шеррача фронтагIа юрт социальни кердаяккхара болх чакхбаккха безалга, тахан цига къахьегаш бола нах юрта дIачIоагIлург а болаш.

ШозлагI-дале, даьй хьисапе доал де деза АПК чу хьахиннача потенциала, хьа а леха аграрни секторе дIахьожае еза кхы тIа а эшаш йола материально-технически ресурсаш.

КхозлагI-дале, тIехьа а ца доахаш, кхоачашде деза хьалкхебаьча хьувкъама транспортировка яра, лорабараи. цунна переработка яраи дола декхар. Эггара сихагIа пайда баккха йиш я укхаза.

Новкъостий, балха тIа дукхагIа нисдалийта деза шийна тIадиллача гIулакхах дог лазаш, хIамах сакхеташ, хоадам болаш хилар. Дуккхачар, вайна юкъе аьлча, из кхетадаь дукха ха я, перестройка йолалуча хана. Керда декхараш кхоачашдеча даькъе хIанзлехьа, корта а болаш, практически хьадаьр дукха а да. ХIаьта дувцаш дар цхьацца йолча моттигашка хинначох а доацаш, массанахьа деш латтачох да.

Из вайна хIанзлехьа хоалуш да берригача мехка гIолла. Хьалхнийнад унахцIена, хьинар дола перестроечни низаш.

Хала хете а, дувцанза валац, карагIдийннарашца, эзараш йолча производственни коллективашка хулаш латтача кIоарггача хувцамашца цхьана, дуккхача моттигашка нийслу гIулакх къаьнарча хьисапе кхоачашдеш хилар, инициатива йоацаш болх бар — боахам лелабара кердача методий хьакъехьа а, Iилма-технически прогресса дешай хьакъехьа а. ХIаьта, духхьал укхаза во да плановашца а эффективноста хьоккхамашца а дувзаденна гIулакх. Доккхий декхараш хьаьрчад предприятеех. ХIаьта дIахо фу деш я министерстваш? Къаьнарча хьисапе дIахо а болх беш я уж. Хьалхалаттарашкара хьа а доахаш, цар доходий чотагIа гIо ду тIехьабусарашта.

Фу ала ловргдар цунца дувзаденна? Дувцалга а дац, новкъостий, социалистически обществана бе-ба[illegible]хха ца хеташ яц хIара къахьегамхочун кхел. Цхьабакъда, цунца цхьана гIулакх лерттIа кхоачашде ловш боацарий иждивенчески уйла-нигатага хьежжа долчунна дIатIайига йиш яц вай экономически реформа. Из чIоаггIа кхета а деш, вахаре лерргIа чакхъяха еза вай «хIаранегара — хьинарга хьежжа, хIаранена — къахьегарга хьежжа» яха социализма принцип, тIагIертта дIаякха еза выводиловка, дIадаккха деза къахьегамхоша хьабаьча балхага а цун дикалга а хьежжа а доацаш, духхьал из балха араваьнна хиларах цунна алапи хьежаделга.

ХIаьта цу е вокх коллектива овлангара хувцамаш дац, перестройка яц, аьнна вайна хьахезача, цох ала цаI дара дац са: цу тайпара предприятеш сихагIа йовла еза боахама расчетага, хIаьта кхы а дикагIа — арендни подряда тIа.

Ер да шоана из бакъдеш дола масал. Шерагара шерага ше деш дола зенаш алсамдувлийташ яр Подмосковьера гIишлон материалаш ю Бутовски комбинат. Из дIакъовларах дола дош шу долалуш дувца дезача дIатIакхаьчадар. ТIаккха бархI шера йолча юкъа предприяти аренде дIаэца лаьрхIар коллективо. Массехк бутт баьннаб, оаш теркалдар лов сона, новкъостий, массехк бутт. ХIаьта хьажалаш, хьахиннар фуд. Духхьал къахьегама овсарле лакхъярах а доалаш, 30 процент алсамдаьннад товарни продукци арахецилга. Хьалха хиннача зений метта 500 эзар сом пайда баьб, юкъера лаьрхIача бетта 50 сом тIакхийттад алапена.

Московски областе арендни подрядагIа хIанз болх беш я промышленноста, гIишлошъяра, транспорта а кхыча отраслей а 270 совгIа предприятеши организацеши. Цу тайпара 350 коллектив болх беш я областа колхозашкеи совхозашкеи.

Цхьан дешаца аьлча, шецIенхаштта тIа а ийца бокъонца чакхйоаккхача моттигашка лерттIа дIайода перестройка. Пайда а бу цо. ХIаьта вIалла а хьал тоаденна хIама дац, перестройка шоашта хьалхара кхычо ерг ма-йий, яхаш багIача метте.

ХIаьта, перестройка — дуккха халонаш ла езаш, къахьегама низаш тIаахийта дезаш хала гIулакх да. Из деррига нийса да. Цхьабакъда, дог доахилга дац низаш тIа ца дохийташ цхьаккха тайпара рузкъа карадоагIаргхиларах. Уж, оалаш ма хиллара, сигала бесара гом болча оаркхо тIа хьадахьаргхиларах. Цхьанна а сага аьттув баргбац Гоголевски Пацюка баьннар санна: цо баге хьайийллача хьалтIамаш шоаш тIаьйила а кийрче йодаше а цун багечу йолхаш хиннай.

Массане дика а нийсса а кхетабе беза наьха вахара хьалаш хувцадалари перестройка яра болча практически балхаи юкъера бола бувзам. Къахьегам—вIаьхий хилара кIийле. ХIаьта перестройкас кхы а чIоагIагIа белгалдоаккх цу гIулакха маIани нийсхои. Духхьал перестройкага гIолла мара аьттув баргбац вай социальни политика сферера планаш кхоачашъе, хIана аьлча цу планий кIийле я овлангара экономика хувцамаш, экстенсивни дегIаахара наькъа тIара интенсификаце рельсаш тIа уж яхар.

Ер цхьаькха а тешал да наьха вахара боарамеи производствеи хулаш латтача овлангара хувцамий бувзам хилара. Кхо шу да Фрунзе цIерагIча Сумски машинашъеча объединени боахам лелабара кердача принципагIа болх бара инициатор йола. Цу юкъа 35 процент айеннай къахьегама овсарле, пайда—1,6-зза, хIаьта, оалаш ма хилара, карагIдаьнначунга хьежжа доходаш а хул. Юкъера лаьрхIача бетта кхоача алапи 20 процент лакхагIа да отрасле гIолла долчул. Даьккхача ахчах духхьал дIадахача шера хьалъяьй 30 эзар квадратни метр совгIа фусамаш, поликлиника, школа. Къоастадаьд дукхха кхыдола социальни дешаш. ХIаьта коллектив уйла еш я гIулакх дIахо мишта хьоргдар-хьогI. яхаш, арендни подряда тIа яларах йола предложени кийчъеш я.

Вешта аьлча, социальни проблемаш къоастаелгах дувца а йиш яц радикальни экономически реформа принципий кIийлен тIа берригача вай халкъа боахаме овлангара денз хувцамаш ца дой. ЛоархIаме да цIаькхазза а из белгалдаккхар, хIана аьлча цхьаболча наха чIоаггIа сатувс къахьегама овсарле лакхъярца а, производство дегIаярца а, продукце дикалца а бувзам а боацаш, хIаране юкъехьоча даькъаца бувзам а боацаш вахара хьалаш тоалургхиларга.

ХIаьта из хоаделар сона Красноярски лаьтта волаш. Шо долча а ба из иштта хеташ бараш. Социальни нийсхон принципаш кхоачашъеш вай декхарийла да хьадаьр нахага дIакхоачача нийсхо хилийта — вай обществе хила йиш яц цхьаккха тайпара йола уравнительство, цхьаккха тайпара йола иждивенчество .Езаш яц уж социализмана, хIаьта уж тIагIертта дIаяха а еза.

Цунца цхьана компромисс йоаца къовсам лоаттабе беза материальни рузкъа дIа са декъача йиса йолча нарушенешта духьала. Вай общественносто нийса увттаду должностной харц гIулакхаш леладарца, коррупцеца, кхаьаш ийдарца, къоалаш дарца, спекуляцеца лоатабу къовсам чIоагIбарах дола дош. ТIагIертта а эффективнегIа а болх бе тIахьехаш я укхаза тIахьожама а правоохранительни а органаш. Цу къовсаме доккха дакъа лоацаш да халкъ. Уж еррига явленеш дIа-са а тетта, дIаяха езаш я. Уж дешаш къестадеча принципиальни никъ хьалаца беза партийнии советскии органаша, ерригача кулгалдеча кадраша. Со раьза ва бахача наха лаьрхIа крае хьа мел доагIа хIама дIа-са декъара дешаш парте Красноярски комитета хIанз къоастаде лаьрхIа хилара. Из гIулакх кхоачашде йолаеннай крайисполкома председатела кулгалдеш йола кхачан комисси а.

Распределене дешаех дувцаш, белгалдаккха ловра сона, экономически реформа хьалашка республикашта, краяшта, областашта Iалашо яр юрта боахаме цар беча балха боарамга хьежжа хилийтар эшаш долга. Вай-м, новкъостий, хIанз цу даькъе региона боараме шийна тайпара лелаяьй хозрасчети самофинансировании. Вай ях: ер я шоана поставкегIа йола пхе шера задани. Из алсамъяргъяц пятилетка дIайодача хана. Союзнии республиканскии фонде поставкаш яра декхар кхоачашдаьчул тIехьагIа, деррига а, оашā хьа мел даьр, шун шоай да. Со ала дезаш ва, цо дукхагIбараш тохабалийтар. Хьажал, фу хулаш латт Волгоградски областе. ДагадоагIа сона, мишта ира латтар цига кхачанца Iалашо яра дешаш. ХIанз укхаза де дезарий бIарчча комплекс чакхъяькхай. Цар чулаьцад кхаш леладелга, хьайбай боахам, керда технологи а доалдара керда методаш а. Укх кхаь шера дулх тIакхийттад 70 эзар тонн, е 24 процент, шура — 132 эзар тонн, е 18 процент. Хьайбай продукташта поставкаш яра пачхьалкхен декхараш тIеххкоачашду. Мишта хоалу уж гIулакхаш областа вахаре? Шин шера рынкера дулх нйделга 33 эзар тонн, е 1,4-зза, шурий продукташ — 95 эзар тонн, е 17 процент, дукхагIа хиннад. Розничнн торговле паччахьалкхен маьхах дохкаш да хьакхий, коа тIарча оалхазарий дулх, шеррача ассортиментагIа — шурий продукташ, кулинарни, хIамаш. ДикагIа хиннад баьцадаарашцеи коартолашцеи Iалашо елга. Доккха дакъа юкъехьу цу гIулакха кооперативни секторои наьха шоай доалахьарча боахамашеи.

Цу тайпара процессаш чакхъювл Липецки областе а. Укхаза укх тIеххьарча шин шера, юртбоахама производство дегIайоалаяреи планаш толаме кхоачашъяреи чотагIа дикка дукхагIа дулхи шуреи дехкад нахага. Къаьсттача сага уж продукташ дIакхоачалга 9 а 32 а килограмм тIакхийттад.

Производство дегIайоалаяро таро еннай Целиноградски областе бахача нахага дулха, шурий продукташ, баьцадаараш, коартолаш йохкалга цIенхаштта тоаде. ХIанз ши шу да союзнии республиканскии дотаци а йоацаш, Харьковски областе баха нах хьайбай продукцеца Iалашбу. Хьайбай продукташца Iалашо яра хьал тоалуш доагIа Воронежски, Тульски, Тамбовски, Пензенски, Томски, Калининградски областашка, Ставропольскии Алтайскии краяшка. Аз хьалха дийцад цу хьакъехьа Белоруссе, Эстоне, Латве, Литве, кхыйолча регионашка карагIдаьннараш. Цу ерригача республикашта, краяшта, областашта хьалхарча даькъе характерни ба комплексни никъ, цо чулоацаш лаьттеи хьайбаши леладеча ра интенсификаце таронех пайда эцар, хIаьта иштта подрядни, арендни, кхыйолча хозрасчетни балха формаша луш дар, договорни кIийлен тIа общественнии шийн доалахьареи боахама шерра кооперировани яр. Дукха тIакхет укхаза коллективно сомий а хаьса а бешамаш лелаелга шерра дегIадоаладара чотагIа а. Цу даькъе йола новкъарленаш дIайоаха решенеш тIаийцай вай.

ТIаккха кхычахьа кхачан дош къоастадара гIулакхаш эсала хIана лел, тоа хIана лац? Сона хетачогIа, духхьал мехка цхьайолча зонашкарча колхозашта, къаьстта Нечерноземьеи Российски Федерацеи, нийсъеннача халонашца дувзаденна дац укхаза гIулакх. ГIулакх дикагIа дIадода дуккха а областаш уж йолчча зонашка ма йий, цар а ма лой уж санна халонаш. Хьаэцал Орловскии Калужскии областаш. Дукха ха яц уж Iальмате чоалханеча хьале хинна. Дале а, цигара хьал дикагIча оагIорахьа сиха хувцаденнад. Со дог тийша ва, гарггарча хана тоъал доккхий хувцамаш хургда Ростовски, Калинински областашка, кхычахьа, къаьстта хала хьалаш долча областашка Новгородски, Псковски, Кировски — цига цу даькъе дукха къахьег.

ХIаьта а керттердар — кадрай болх. Аз ювцараш я дукхагIча, даькъе колхозий, совхозий кадраш. КIезигагIа доацаш — партийни, советски органий кадраш, цар позици, гIулакх леладар. Йоакхо, юххера а балха керда методаш караерзае царна хар.

Къахьегамхой тIехьа а баргба, цар хьал а лоацаргба гIулакх бахьан долаш дог лазараш, нахах коггIортилга ераш, шоашца дагабоалараш, доагIар нийсхо йолаш дIадехараш. Долчча бесса аьлча, наха чIоаггIа безац эсала кулгалхой. Хов царна, доккхача гIулакхо оамал, лоIам, говзал дIаехалга. Цунца цхьана укхаза лоархIаме да наха халахетараш ца дар, царца дагавоалаш хилар, цар йоакхо яр.

Къамаьлаш деча хана сога каст-каста хетт: мишта дикалгахьа хувцаргдар къахьегама коллективашкара, городашкара, районашкара, округашкара, областашкара, краяшкара хьал, перестройкага сихагIа низ болийтаргболаш а из чакхйоаккхача дика эргалонаш хулийтаргйолаш а? Из хаттар да Красноярски крае хиннача дерригача вIашагIкхетарашка сога даьр. Аз денна жоп иштта да: радикальни экономически реформо, демократизаце, гласносто хьахилийтача хьалаша лазаш йола проблемаш къоастае таро лу, цу даькъе кадровияраш а йолаш. пайда эца беза-кха цох. Новкъостий! Айса деча къамаьле республикай, краяй, областей къахьегама коллективий бокъонаш шеръялар цунца цхьана къахьегамхой бокъонца дола хьашташ къоастадара тIехьара цар бехктокхам айбалар шийца доацаш хила йиш яц яха уйла цкъа мо дуккхаза белгал а йоаккхаш, кхычох а ца аьлча валац со — халкъа боахама еррига звенош, доакъой боарамга хинна ца Iеш, хIаьта иштта республикай, краяй, областий къахьегама коллективай боараме а, шоайла айхха бувзам болаш хиларах.

Нагахьа санна цхьаннахьа гIулакх соце, цхьа хIама талхе, из цу сахьате берригача мехка хоалу. Дар ше долчул доккхагIа де валац со. Вай мехка цаI йола а чIоагIа айхха кхотаенна а халкъабоахама комплекс я. Шун край санна йоккхача, тахан а тIехь мехка экономике керттера цхьа моттиг дIалоацача регионе йола сбой е тIехьадисар кхы а чIоагIагIа хоалуш хул. Укхаза да цIастаи никелеи кхоалагIа дакъа, платинаи кобальтеи керттера дакъа, кIала, дахчан тоъал йоккха объемаш, вешта аьлча уж ца хилча хIанзара Iилманеи технически прогресс, бе-бе йола продукци арахецар вIаштIехьдоаца материалаш. ХIаьта эггара керттердар — шун край хIанзле йолаш а я, кхоана хила е еза йоккха энергетически база.

Края производственни потенциал дIахо дегIайоалаярга чIоаггIа догдоахаш ба берригa мохк. Къаьстта цунца дувзаденна да укх тIеххьарча 12 шера края экономика дегIайоалаяра 33 миллиард сом пачхьалкхен капитальни вложенеш дIахьожаяь хилар. Укхаза хьахулаш латт йоккхий, халкъабоахама лоархIам бола Саянскии Канско-Ачинскии территориальни производственни комплексаш. Наьха сакхетаме дIачIоагIъеннай Дивногорск, Лесосибирск, Норильск, Саяногорск яхача городий цIераш, дуккхача эзарий наьха, СибарегIа карагерзаяьрий къахьегам хьахьокх цар.

Хьадаьр дукха да, новкъостий. Къахьегамхошта карагIдаьннараш тоъал доккхий да. Крае тахан йолаш я низбола Iилман потенциал сихха дIахьалхашкахьа яхара эша база. Красноярски лаьтта хьа а хиннай, толаме къахьегаш а я берригача мехка йовзаш йола производственнии Iилманин коллективаш. Цхьабакъда, новкъостий, экономикера негативни хIамаш ца хьокхалуш йисаяц, цо чIоаггIа лохъяьй укхаза хьаьча производственни потенциала эффективность. ХIаьта къаьстта садуаш я иштта чIоагIа белгалъяьнна вIаши гарга дола доакъош дегIадоагIачара, иштта производственни сфереи социальни комплекси дегIаяра темпашка йола диспропорцеш. 1990 шерага кхаччалца йолча хана край дегIаярах йола йоккха программа, ма дарра аьлча, кхоачаш ца хулаш йиса мегаш я.

Укх деношка кIезига хезадац сона нах кхачанца Iалашбарах а. Край-м йоккхий таронаш йолаш ма йий. Укхаза-м цхьан сага цкъаи ахаззи дукхагIа оахам ма кхоачий, мехка юккъера долчул.

Кхачанца Iалашо яра хьал доашхаш, нонагIа дувц СибарегIен башхалонех, цун Iаламах, хаоттама халача хьалех. Сона хетачогIа, из теркал ца деш дита йиш яц. Цхьабакъда, вай гуччахьа, юхь-духьала къамаьл ма дой, цудухьа аз аргда: дуккхача хана денз укхаза бахача наха дагабоагIаш хила беза минусински Iажаш, харбазаш, помидораш, модз, сибирски калачаш. Историе я укх тайпара факт: Россе Центральни районашка сибирски ялат дIадахьийтара «Челябински тарифни перелом» оалача моттиге оттаяь хиннай лакхъяь тарифаш, хIана аьлча укхазара кхаш леладаьраш чIоаггIа конкуренци лелае йиш йолаш хиннаб Россе Центре. ХIаьта хIанз шугара йоал яккха еза, шо долчара ялат хьакхухьийтарг доацаш. **(Нах белалу).** Цхьаккха дича кхеталуш дац, иштта дукха лаьтташ долча оаш городе бахача наьха хьашташ кхоачаш хIана диц, эшачарна сихха лаьтта хIана лац, сомийи хаьсеи бешамаш лелаелга хIана дегIадоаладац.

Эггара хьалха тохка деза, хIана нийсденнад края халкъа боахам инерце хьисапе, керттерча даькъе экстенсивни кIийлен тIа, лелаш хилар. Геттара эсала пайда эц Iилман балхех. Талмастта къестаду Iилма-технически прогресс сихъяра, производствана модернизаци яра дешаш, Красноярскана, Норильска, Канско-Ачински комплексана, кхыйолча городаштеи поселкаштеи гаргагIерта экологически проблемаш.

Сай къамаьла ер дакъа позитивни хьисапе чакхдоаккхаш, аз аргда: Iилман центре цу проблемаех дийцар теркал а деш, хIанз парте краевой комитето боахама активаца цхьана кийчъеш йола аграрно-промышленни комплекс дегIайоалаяра тIаерзаьча предложенеш тIа дIахо болх бе беза. Из хьалхардар да.

ШоллагIдар — жилищни проблема. ХьатIадоагIача кхаь шера миллион квадратни метр гаргга наха чуIе фусамаш хьалъе таро лургйолча масштабашка яккха еза гIишлон база, цул тIехьагIа из кхаь миллионага йоаккхаргйолаш. Йолаш я хала экономически проблемаш. Царех цхьаяраш фундаментальни Iилма тохкамаш дар дIадехаш я. Цхьабакъда, йолаш я текущи проблемаш а, уж дIаяхара эша технологически технически решенеш а йолаш я, финансировани е еза царна. Эшаш я Красноярски краях йола комплексни программа, деррига моттигера низаш кхотаде деза, эшаш да центра новкъостал а. Деррига а, ха юллаши гIулакх де дезараш хьакъоастабеши, дIаязде а чакхдаккха а деза. Оаха а тхоай оагIорахьара йоаггIаш йола порученеш ергья. Цу тайпара программа Красноярски краяна эшаш я, вай цунга хьожаргда, из чакхйоаккхача тIахьожам а лоаттабергба.

ЦIаькхаза а белгалдаккха лов сона: Красноярски крае хулаш латтачо кхы а чIоагIагIа тешаву со вайна массанена а, вахар санна, перестройка эшаш хиларах.

Оаш деш дола доккхий гIулакхаш аьттув болаш хилар лов сона!

Новкъостий! Халкъашта юкъера гIулакхаш хьоахаде безам бар са, укхаза, Красноярске, хIана аьлча, чурча дегIаахара моллагIа йола планаш вай ювце, цахаддаш арахьарча хьалашца уж ювза декхарийла да вай — кхерамзле бахьан санна а гаргарча а лоалахошцара экономически а кхыдола а бувзамаш бахьан а.

Укхаза, укх параллела тIа волаш, хьажа мегаргва Азиатски континентерча, Тайжачеи Индийскии океаний бассейнерча хьалага. Ши шу совгIа хьалха Владивостоке вай массанега а аьлар, 3 миллиардал дуккхагIа адам дахаш долча дунен эггара сихагIа дегIаухача а гигантски долча а цу даькъа тIара проблемаш. Царех цаI — дугIулакхаш леладелга цхьацко йоацаш дIахойодача хана дегIаахара динамика цIенхашттарча вызова хьалхашка тоаеш, хьаддагIа еш хилар. Из дIахо дегIа а ера цун яьржжа йола философско-политически кIийле а хилар Инде кулгалхошца цхьана вай оттаяьча Делийски декларацe тIа.

Из деррига а, новкъостий, импровизаци яцар. Вай массайолча оагIорахьара кхетаьй дIадахачуп урокаши хIанзара реалеши, кхыбарий идеяши инициативаши теркалъяьй, цу даькъе Азе социалистически мехкий яраш а йолаш. Массанена а мегаргйола предложенеш оттаеча хана вай лийхIар хьаштий балансе цхьатарра гIулакхаш делга.

Хьалхарча плане оттайир конфликтнии конфронтационнии шодарч хьадастареи милитаризаци юхатохареи проблемаш. Царех цаI — дунен халкъашта юкъера вIаши гIулакхаш леладелга цхьацадола мехкаш сихеи цхьатарра доацаши экономически дегIаухилгал тIехьадусаш хилар. Из санна йола юкъ йоккхагIа хулаш хиларо шеко йоацщаш, дIахойодача хана дегIаахара динамика цIенхашттарча вызова хьалхашка оттаергья региона доазонашка санна, дунен экономика доазонашка а.

Шоана гуш да, укх регионе малагIа полюсаш хьахиннай: цаI да Япони, кхыдар — Филиппинаш: цаI да—АСЕАН, хIаьта кхыдар — Бирма, и. кх. дI. Кхетае езаш, дунен халкъашта юкъера гIулакхаш тоаде дезаш, вIаши бувзамаш хиларен гIулакхаш леладареи харша чу уж яхар дIадехаш йола дукха проблемаш хьахул укхаза.

Юкъара прогресс хилийтараи, дерригача дунен тIа машар хилийтараи духьа Азеи сийлахь-боккхача шин океаний бассейнен йоккхача потенциалах пайда эцара шанс карараяргья, дерригача дунен цу йоккхача регионерча ерригача чоалханерча проблемашка хIанззе а ца хьоже. Кхыметтел шийна йола духьале — регионални дерригача дунени вIашдухьаленаш е кхераме болаш дегIаахара хьаст хьахила а тарлу цунах. Цудухьа да укхаза хьаькъалеи дерригa чулоацаши вIаши дагадувлаши вIаштIехьдаккханза дарг ца хилар.

Воай владивостокски инициативана формулировка еш, вай кулге лаьцар керда мышлени. Цу хана цхьаццабараш гIийртар вай лерхIараши предложенеши дег тIареи цIенен хиларах шеко чуйоссае, машар беза фразаш хьалха а тувсаш, Советски Союзо аргIанара экспанси дагалаьцай. аьнна, хетадалийта. Заскорузли антисоветизма кIийлен тIарча цу оценкашца къувсар хIанз эшаш дац: вахаро ше дIатайсай уж. Цу регионий пачхьалкхений йоккха резонанс аййир вай владивостокски инициативаша.

Еррига бехктокхамал хьатIа а эцаш, цIаькха а дIаала безам ба са: Советски Союзо шийна привилегеши, кхычарна зе а деш, пайдеи лехац, кхыбарий чотагIа йолча совленашка сатувсаш яц.

Бакъда, вай йоакхо ю воай малхбоален доазоний кхерамзлен — хьоахадаьччара аьлча, уж Iалаьмате дIаьха да. Амма, сихдаь герз хьадара наькъашка гIолла а доацаш, политическии экономическии средствашца эгIазал, моттилга, цатешам дIабоаккхаш дола хьал хьа а кхоллаш. Аз-м иштта аргдар: кхы мел йолча моттигашка санна, Азера а тха политика хIаравар шийна деззар харжжеи машаре вахен корта мукъа хилара ларда тIа хьаьяь я. Цун «ши кIийле» яц.

Азиатско - тихоокеан с к и мехкех дукхагIдараша чIоагIа хьашт а долаш дIатIаийцар вай политика, вай инициативаш. Советски Союза хьакъехьара дуккхача мехкий общественнии уйла овлангара хувцаенна еце а, дикагIча оагIорахьа йийрзай. Цунца дувзаденна вай вывод ю, вай размышленешеи предложенешеи цу регионерча ситуацей белгалонаш нийса кхетаяь хилара.

Вай дог раьза а долаш, белгалдоаккх цу региона мехкий дунен юкъарча гIулакхашкара хьинар айденнилга, шоай лоIамагIа даха, шоай проблемаш шин оагIорахьарча е дуккхача оагIорахьарча ларда тIа къестае, диалога наькъ тIа уж къестае гIертилга.

Цу юкъа региона дукхагIдолча мехкашца диалог тоссаеннай вай мехка. Царех цхьадарашца — лакхача, лакхерча боарам тIа. Пачхьалкхен даькъе вай цIаккха а ца хиннача тайпара бувзамашка кхаьчад хIанз. Бувзама встречни низаца чулоацами перспективеи хьахила йолаеннай. Цул совгIа, из деррига къаьгга цхьатарра бокъонаш а гуччахьара характер а йолаш да, из иштта хилар бахьан долаш дунен халкъашта юкъерча гIулакхашта вай ханарча принципаш тIа еш йолча юкъарча перестройке дакъа а лоац.

Дунен халкъашта юкъера боккха лоархIам бола цахаддаш болх беш йола конструктивни фактор хьахиннай укх тIеххьарча шерашка вIаши леладеча советско-индийски гIулакхех. Пачхьалкхенашта кертелаттараш Деле вIашагIкхетарах, тхона хетачох, цу тайп-тайпарчеи чIоагIа влиятельни йолчеи шин пачхьалкхен цIаккха ца хиннача тайпара дола доттагIал вIаши ду гIулакхаш цар шоай халкъашта долча берката, массане юкъарча кхерамзленна долча гIулакха гIа дIахьалхашкахьа баккхар хургда.

Азиатско - Тихоокеан с к и регионера политически хьал хувцалуш да. Хаьдда дог доахийташ йола белгалонаш хIанзле а кIезига яц. ВIаши кхерамзленга кхувдар бакъдеш долча данней банк укхаза йIаьхийгIа хулаш йоагIа, ала йиш я. ТIема блокех дIа ца кхетара болам а цу регионагахьа дIабаржаш латт, аьнна хет тхона. Цун кхелашка а, хьагучох, цо хьагойта мег ший цхьаннех а тийша йоацаш хилара роль. ХIанз цо эффективнегIа йола механизм лех, арахьар политически процессаш йоккхагIа динамика йолаш хилийтар духьа. МоллагIа дале а, регионални конфликташ къоастаечеи уж хьа ца хулийташ соцаечеи дакъа лаца цун безам хилар бIаргагу вайна.

Аз иштта аргдар, новкъостий: Владивостокал тIехьагIа дукха ха яьннаяц, амма вайна гу хIанз цу йоккхача регионе унахцIена, шеко йоацщаш, позитивнии дуккхадар хьахила мегаши йола процесс дIаяржаш латтилга. Из — адамле юкъари къамии хьашташ вIаши дувзаденна хилар дегIаахара тешал, вай дахаш дола дуне вIашагIдоаллаш дола цхьа хIама хилар тIехь-тIехьагIа дукхагIа кхетадар да. Вай реалистически кхетабу цу даькъера воай лоархIам. Из иштта дале а, сона хетачох, вай цу гIулакха юкъехьош дола дакъа лоархIам болаш да, вайна бIарга а гу дерригача мехкий халкъаша цун мел мах бу.

Цу хьакъехьа дувцаш цхьацца шеконаш хьахоз Америка ВIашагIкхийттача Штатий оагIонгахьара, хIаьта уж АТР-а юкъедоагIача мехкий халкъашта а правительствашта а юкъе дIа-са йоаржае а гIерт уж. ХIаьта цу региона пачхьалкхенашка шоашка вай политика маIан дукхагIа кхетаду.

Масал доаладеча хьисапе аргда аз афгански проблема къоастаярах. ЧIоаггIа влияни еш хилар из АТР-е чакхйоахача процессашта а цу региона пачхьалкхений а правительствай а оагIорахьара вай политикана объективнегIа мах бара а. Массанахьа а бакъдаь хIама да Афганистанах йола женевски соглашенеш хиларо кхыйола регионални конфликташ дIаяха наькъаш лахара пайдане влияни яьлга.

ХIанз цIенхаштта дувцаш латт Кампуче гонахьара ситуаци тоаярах дола дош, цу мехка, Вьетнама, Лаоса, хIаьта иштта Индонезеи АСЕАН-а кхыча мехкашеи низаш тIаахийтар бахьан долаш. ЛоархIаме событи а хинна дIаэттар, геттара пайдане масал луш дола, дукха ха йоацщаш хинна формальни доаца джакартовски вIашагIкхетар. Кампучиях йола соглашенеш ма могга сихагIа кхоачашъяра тIехь дIахо а гIо де кийча я Советски Союз. Вайна хетачох, боккха лоархIам болаш хургдар из проблема къоастаяра а, хIаьта бухсоццаш Азера хьал тоадара а Китаянеи Вьетнамаи юкъе юхьдуххьалара переговораш хуларе.

Соцабаьб 8 шера Иранаи Иракаи юкъе лаьтта трагически, деррига хIалакдеш бола тIом. ПаргIатта садаккхарца тIаийцар из хоам дерригача дунен сообществас. ХIаьта сона хетачох, — духхьал цу хIаман тIехь а доацаш — доаггIаш дола баркал ала деза ВIашагIкхийттача Къамий Организацена, ООН Генеральни секретара шийна. ЛоархIам болаш а гIадвугаш а да ООН-ага юха низболаш латтари цун лоархIам тIа-тIа дегIаахари. Вай деррига ду дунен халкъашта юкъерча цу организаце сий дайтараи лоархIам айбараи.

(ДIахододар 3-ча оагIо тIа).

М. С. Горбачева къамаьл

(Инстедоалар. Долалур 1-чен—2-чен оагIош тIа).

Вай бIуболаш да хIанз Гарггарча Малхбоалене дIайолаеннача процессаша юххера а иштта из хала шод боасталуча дугирг хиларах. Духхьал укх цаI-ах—шин шера белгалбаьккхаб, дунен чу дукхханешта хеташ ма хиллара, эггара пайданегIа бола никъ — дунен халкъашта юкъера конференци гулъярга гIолла.

Къулбаседеннеи Къулбехьеннеи юкъе диалог хилара наькъа тIа вугаш йола белгалонаш хIанз хьагучювла йолаеннаяле а, чоалхане а долаш дусаш да Корейски ахгIайрен тIара хьал.

Вай арахьарча политика приоритетни лоастамах дувца доахке, — социалистически мехкашцарца отношенееx — хIаьта укхаза а, Европе а Кубаца а санна, белгалдаккха йиш я вай цхьана гIулакхаш леладара качественни характеристикаш лакхлуш хилар. Вайна хIанз дукха дикагIа гу воаш вIаши лоаттадеча бувзамашкара проблемаш, хIара мехка хьашташ а доттагIлен пачхьалкхений хьашташ а теркал а деш, цхьана кхоачашде дезаш дола актуальнии йIаьххача юкъа лаьрхIа долеи декхараш.

Шинна а йоккхача социалистически паччахьалкхенашка хулаш латта кердадарий процессаш чакхйоалача дукхагIа хулаш латт Советски Союзан Китаянеи юкъе вIаши гIулакхаш леладу моттигаш. Цу социалистически паччахьалкхенашка хулаш латт геттара кIоарга дола хувцамаш. Вай белгалдаккха йиш йолаш да вай халкъашта юкъерча отношенешка дикадари тешами тIа-тIа дукхагIа хулаш латтилга. Юхаметта а этта кердача чулоацамца хьалдузаш латт цхьанне шоллагIчунца хьашт долаш хилар, алсамдувлаш латт, аргдар аз-м, вIаши безам совбалар. Кампуче гонахьара хьал цхьан кога тIа даккхара хьакъехьа Пекине дукха ха йоаццаш хиннача шин оагIон балха вIашагIкхетаро белггаларча хьисапе шерйир дувцача дешах вIаши кхеташ хилара зона, хIаьта цунца цхьана советско-китайски отношенеш тоаяра гIулакхa гIо а дир.

Китайски Халкъа Республикаца лоаттадеча гIулакхашта йизза нормализаци яра, дунен политика хьакъехьа болча вай шин мехка бехктокхамга хьежжа болча боарам тIа а йоахаш, уж дегIаккхувлара тIехьа да вай. Раьза да, тIехьашка а ца тетташ, лакхерча боарам тIа долча советско-китайски вIашагIкхетара кийчо е.

Тайжача океана къулбехьерча даькъера мехкашцарца отношенешка принципиальни голтохар а хинна дIаэттар лакхерча гома чу хинна советско-австралийски вIашагIкхетар. Шийи чулоацамга а политически импульсага а диллача регионални гома чура арадоалаш да из.

ТIа-тIа алсамдувлаш латт АСЕАН мехкашца, эггара хьалха Индонезеца, хIаьта иштта Филиппинашца, Малайзеца вай чакхдоахаш дола гIулакхаш. Пайдане диалог дIайолаяьй дукхача хана денз отношенеш вIаштIехь ца йоалаш хиннача Таиландаца. Дунен цу даькъа дерригача мехкашца вIаши пайда луш а цхьатарра бокъонаш йоалаш а дола гIулакхаш вIаши леладелга шердара тIехьа да вай, цар доккхалга а общественни строяга а ца хьежаш.

Къамаьл а дац, укхазарча еррригача ситуацена Iалаьмате боккха лоархIам болаш я советско - японски отношенеш. Японе бовзаш болча политически деятелашца — М. Исибасеца, С. Абэца, Т. Фувойца, Т. Доица са хиннача вIашагIкхетараша, хIаьта иштта японски общественни организацешцеи культура деятелашцеи вIаши дIаюха ахийтача каьхаташеи посланешеи аьттув белар цхьан метте латтилга дIадоаккхача наькъа тIара проблемаш а таронаш а дикагIа бIаргайойта.

Ясухиро Накасонэца дукха ха йоацаш бакъдар духхьала дIаоалача хьале тха хиннача къамаьло кхы а чIоагIагIа тешавир со шинна оагIон а регионални а хьаштий баланса база тIа вай отношенешта динамизаци яра кIийле хиларах а шаккхе оагIо цу гIулакха раьза хиларах а. Тхо тешаш да кастта политически контакташ хулача хана из позитивни тональность дIахохьоргхиларах, японо-советски отношенеш еззача тайпара дегIаахара наькъ тIа уж яха цо аьттув лургхиларах.

Советски Союза бе боаггIа мах баьб Японе губернаторий национальни советацара бувзамаш юхаметтаоттадаь хилара, шоай мехко юха а СССР-а торгово-экономически партнерашта юкъе лоархIамегIа йола моттиг хьалацарца дувзаденна дола Японе керттера хьашташ кердадалара. ХIаьта тешам чIоагIбалара новкъарле еш йола гуманитарни а чкъаьрий лувцара а даькъера йола проблемаш, сона хетачогIа, къоастае йиш йолаш я. Цхьабакъда, белгал ца даьккхача валац со советски наьха — хIаьта иштта Японе юххера а гаьннара а кхыбола лоахахой — саготдеш хIама- да Америка ВIашагIкхийттача Штаташца «мухь бекъара» яхача гома чура тIема потенциал цо тIагIерттa алсамйоахаш хилар.

ТIема гIулакхашта лаьрхIа дола ВНП цхьа процент сел дукха а дац, аьнна хеталу. Цхьабакъда, тIа-тIа дегIаухаш латтача мехка экономически низаца цхьана цо реальни чулоацаш дар теркалдича, хIанззе а цIенхаштта уйла яйт цу цхьан проценто.

Милитаризмах ког-гIортолга а ца еш, таханарча дунен тIа йоккхача держава статусага кхача йиш йолга бакъдаьдар японцаша. ХIаьта хаттар отт: цу шоай уникальни а дерригача адамленна хьехам луш йолча а опыта дискредитаци хIана еш я-теш? Халкъа хьалхашка, тIом хилалехьа а тIема а ханара ассоциацешца халача хьале хIана оттабу дунен ерригача моттигашка дIакхоачийташ бола, ше санна кхы боаца, Японе экономически низ?

Азиатско-Тихоокеански регионa проблематиках ВIашагIкхийттача Штаташца цхьа барт бара наькъаш тIагIертта лехаш да вай. Цунца цхьана каста - каста оттанза Iац цхьа хаттар: дунен политика кхыча лоархIамеча областашца санна укхаза цхьабарт хулаш хIана бацтеш? Вай паччахьалкхений хьашташ, хетаргахьа вIаши духьала ма дацар. Шерра дIа-са даьржача США экономически бувзамашта юкъегIерташ дац вай. Массанахьа а санна, дIа ма гойтадий реальносташ лархIа вай Iема хилар. ХIаьта гIулакх сенах латт-теш?

Са хьалха а дувца дийзад, хIаьта нагахьа санна из диц далийта хилча дагадохийта дийзад Азиатско-Тихоокеански региона гIулакхашта юкъе ВIашагIкхийттача Штаташа биззача боараме дакъа лацара вай тIехьа долга, шоай хьалага, шоай политически а экономически а таронашка хьежжа йола моттиг цар дIалоацарг а йолаш. Цхьабакъда, бокъонаш цаIаш йолаш, исторически диссертацешка хила мара моттиг йоаца великодержавни оамалаши низаца леладу гIулакхаши доацаш.

Дуненчу массанахьа а санна, цу регионера хьал унах цIена хилийтара дIоагIа да эттача хьала ирал лаьгIъяр, герзаш кIезигдари йоаггIача тайпара военни политика хувцари. Военни вIаши духьала латтара гома духхьашхара Iург даккха укхаза а гIо даьд РСМД-х долча Договора. Атомни герз маьрша бахача наха техача Азена из гIулакх къаьстта лоархIаме да, хIаьта вай кийча да цу лоастамагIа дIахо ахара дола керда наькъаш леха.

Дуккха уйлаш а кхы тIа эша анализ а яр бахьан долаш дерригa азиатски кхерамзлен гIулакх дIаходахьа а гIерташ советски кулгалхоша юкъейоалаю цхьайола керда предложенеш.

Хьалхаръяр. Азиатскии Тихоокеаскии мехкий сагото кхета а еш, ше хIанзалца деччa тайпара, цу регионера моллагIча тайпара долча шийи ядерни герза боарам алсамбоахаргбац Советски Союзо, хIаьта укхаза кхы тIа а из дIатар ца делга дех Америка ВIашагIкхиттача Штаташкара а кхыча ядерни державашкара а.

ШоллагIъяр. Укхаза тIема-форда низаш алсам ца дахарах йола консультацеш региона керттерча тIема-форда державашта юкъе яра тIахьех.

КхоалагIъяр. Дукха оагIонаш йолча кIийлен тIа СССР, КНР, Японе, КНДР а Къулбехьан Корея а форда бердайисташ вIашагIхотталуча районашка тIема гIулакхa вIаши духьала латталга лаьгIдара дош дувцара тIахьех, тIема — форда а тIема-фегара а низий боарамаш юхасовцаден цхьатарра уж лоацден, цар активноста баргал тоха уйла а йолаш.

ИнълагIъяр. Нагахьа санна Филиппинашкара тIема базаш дIаяха США раьза хуле, СРВ правительстваца барт а баь, Камрань яхача бухте флота материально-технически Iалашо ю пункт дIаяккха кийча хургья СССР.

ПхелагIъяр. Региона форда тIарча а фегарча а коммуникацешка кхерамзле хилийтар духьа вай тIахьех гаьнна форда тIа а цунна тIерча фегарча арен тIа а инциденташ ца хилийтара дола гIулакхаш цхьана белгалдаха. Уж гIулакхаш белгалдоахача хана пайда эца мегаргбар хIанзлехьа оттаьча советско-американскии советско - английскии шин оагIорахьара йолча договоренностий опытах, хIаьта иштта США — СССР — Япони яхача кхаь оагIарахьара оттаьча договоренноста опытах а.

ЯлхлагIъяр. 1990 шерал тIех ца доалийташ Индийски океанах машара зона ярах йола дунен халкъашта юкъера конференци чакхъяккха еза. Из кийчъяра бола болх ховш ма хилира. ООН-е керттерча даькъе баь баьннаб.

ВорхIлагIъяр. Вай а АТР кхерамзленна йоагIаш йола моллагIа кхы тайпа а предложенешка хьажара переговорни механизм вIашагIйолларах дола дош моллагIча боараме а моллагIча составе а дувцара тIахьех. Из обсуждени йолае мегаргъяр СССР-ач—КНР-ач США-нен юкъе, ООН Кхерамзлен Совета массазара членаш уж хиларах тарра.

ХIанзлехьа йолаш я военничарна юкъера контакташ пайдане хилар хьагойташ йола кIезиг-дукха опыт. КIезиг-дукха сапаргIатагIа хул шоайла вIаши биноклеш чугIолла а ца хьежаш, инаралаши адмиралаши переговорий истола гонахьа юхьдухьала багIаш хилча. Цар къамаьла предмет а хинна дIаотта йиш яр шеррача спектрах дола тIема гIулакхаш. ТIема даькъе эггара йоккхагIа йолча паччахьалкхений викалаш вIашагIкхетарца дIадоладе мегаргдар гIулакх.

Геттара лоархIаме да мехкаш шоайла вIаши довзаши вIаши кхеташи хилар. ТIаккха тIа-тIа лаьгIлургья, бухсоццаш аьлча, кхетае йиш йола, хIаране шийи кхерамзлен хьакъехьара сагото. ТIа-тIа чIоагIлуш хургба тешам, вIаши кхеташ хилар.

Духхьал укххаза, Красноярске, хьоахаде мегаргдолаш лерхI аз стратегически ядерни герз кIезигдара хьакъехьарча советско - американски переговорий перспективаш, вешта аьлча дерригача дунен тIарча кхерамзлен кхелаш шийца ювзаенна йола дош. Дувцар да шун города гаьна йоацаш йолча радиолокационни станцех.

Вай кIезига хIама даьдац цу РЛС характер а из сенна лаьрхIа я а, 1972 шерара ПРО хьакъехьара Договор толхадеш из йоацилгах а дIакхетабе гIерташ. Кхыметтел укхаза хьабоалабаьбар американски конгрессменаш а. Цу станце оборудованена демонтировани е кийча долга а дIахайтадар, нагахьа санна лакхе хьоахадаь ПРО хьакъехьара Договор нийса кхоачашдара барт бе вIаштIехьдоале.

Цхьабакъда доацар хьалхьеделген Красноярски РЛС гонахьара спекуляции дIахо лелаеш я, цу гIулакхаша Женевера переговораш юха а етт. Хетаргахьа цхьаннена аьттув болаш да из. Вай лаьрхIад уж гIулакхаш леладерашта кIалхара кIийле цIенъяь дIаяккха, хIаьта бокъонца цIена уйла а йолаш цу деша сагота барашта цар шеко кIал кIийле йоацаш йолга дIахьокхаш дола тешал дIагойта.

Иштта лаьрхIа вай хилар дIахайтад США президентага.

Вай аьннад, Красноярски РЛС база тIа маьршача вахара космически аренех пайда эцара дунен халкъашта юкъе цхьана гIулакхаш леладара центр хьае. ХIаьта Малхбузен авторитетни гIозараша шоай идея могаяь хьаллаьца йолча Дерригдунен космически организаце системана из чуйоагIаш а хургйолаш. Цу проектаца хьашт долаш мел долча мехкий Iилмахошца консультацеш е кийча а да вай.

Иштта да Красноярски станце хьакъехьа Малхбузено дувцачоа вай луш дола жоп. Цхьабакъда, Гренландеи Великобританеи американски РЛС хьалъеш хилара хьакъехьа вай сагото еш хилар дусаш да. Специалисташа йоах, ПРО хьакъехьара Договор юкъарчал доацаш дохадеш я уж. Вай догдоахаш да вай инициативашта доаггIаш дола гIулакхаш Вашингтоне дарга.

Юха а Азиатско-Тихоокеански регионах дувцаш ала лов сона, из чIоаггIа бIехъеннилга, алхха герзашца енна а ца Iеш. Цунна тIаэттаб цхьаькха, сихха дегIабоагIаш бола кхерам — экологически бIехъялар.

Из проблема массане а дика кхетаю. ХIаьта цу даькъе регионални цхьана гIулакхаш леладелга вIаштIехьдаккхара хьакъехьа уйла е еза ха хьатIа а кхаьчай. Хьалхарча юхьига экспертий лаьрххIа конференци гулйича а мегаргьяр, цо, со теш, хьахьокхаргдар мел дукха вай юкъара проблемаш я, мел чIоагIа вай вIаши дувзаденна да, долчо гIулакхаш а цхьана леладе дезалга.

Ден повестка тIа оттае езаш я иштта къаман традицеш лелаяраи дегIайоалаяраи, стихийни зуламашца къовсам лоаттабара цхьана гIулакхаш леладар санна йола лоархIаме темаш.

Лоацца аьлча, хьалхашка отт укх тайпара уйла — азиатско - тихоокеански бассейне керда отношенеш хьаяра юххьанцара наькъаш дувцаргдолаш цу дешаца хьашт долаш мел йолча паччахьалкхений (е безам болаш барий) кхыча мехкашцарча гIулакхий министраш вIашагIтохилга вIаштIехьа хIана даккхац, яха уйла.

ЧIоаггIа хьашт долаш хьожаш хиннад вай азиатско-тихоокеански экономически цхьана гIулакхаш леладара йолча конференце балхага, Осаке дукха ха йоацаш хиннача цун сессега моаршал а дахьийтадар, кийча да цу дунен халкъашта юкъерча организаце моллагIча формагIа бале а цун членаша бакъахьа лоархIаш бола болх хьаллаца. ХьинарегIа болх бе безаш я иштта ООН тайп-тайпара организацеша — Азенеи Тайжача океанаи йола экономически а социальни а комисси, Малхбузен Азена йола экономически а социальни а комисси.

Са безам бацар владивостокски идеяш кхоачашъяра даькъе воай деррига а вIаштIехьа лерхIаш вай да, аьнна хетадалийта. Духьале ераш алхха арахьара гIулакхаш мара дац аьнна хетадалийта. Цу тайпара вывод яра вай гаьна да. Из, бакъдар аьлча, хьадоагIаш да са къамаьла хьалхарча даькъа тIа аз дийцачох — вай проблемехи халонехи.

Цхьабакъда вай гаьнна хьалхашкахьа хьеж. Радикальни экономически реформаи политически системерча перестройкаи СибарегIеи Гаьнара Малхбоалеи хIанзарча тайпара дегIайоалаелга, вай Даьхенна чудоагIача цу доккхийча а перспективни долча а доакъошта боагIаш болча боккхача боараме Iалашдергда. Цо таро хулийтаргья — нагахьа санна вай лоалахой а кхы гаьнагIа ядача паччахьалкхений а безам бале, — алхха чIоагI даь ца Iеш, хоза а экономически а, Iилма-технически, культурни, экологически, кхыдолча бувзамий кIада цу Азен даькъ тIа цхьана хьаде.

Вай иштта дувц владивостокски программа потенциал чакхъяла гаьна йоландаь.

Внешнеэкономически бувзамашта динамизаци яр духьа а вай мехка цу районий специфика теркалъеш а вай хIанз кийчдеш да «льготни режим» ала мегаргдола гIулакхаш.

Вай лерхI:

— укхаза ядача предприятешта, организацешта, производственни кооперативашта арахьарча рынке юкъарчал доацаш кхача бокъо яла;

— «дальневосточни коэффициент» юкъейоалае — коллективаш социальни дегIайоалаяра валютни отчисленей даькъах пайда эцара йола бокъо яла, халкъа эша товараш доазол арахьара эцилга а цунна чудоагIаш;

— форда йистошкарча а доазонашта юхерча а торговле дакъалоацаш йолча предприятешта, шоаш кхо мел яь бийдали материалаши экспорта дIаахийта бокъо яла;

— вай предприятешта бокъо ле духхьалара бувзамаш арахьа лоаттаде, хIаьта кооперативашта из де бокъо тергья крайисполкомашеи облисполкомашеи;

— договорни условех цхьана вIашагIъехка предприятеш пайдана тIера йоаккхача налогах мукъайовлийта мехка кхыча районашкарчарел дукхагIча хана, мукъайовлийта иштта налог ца тохаш социальни дегIаахара фондашкара цар реинвестицеш а;

— цхьана болх беча предприятешка алапи оттаделга дирекценеи профсоюзаи ловчча тайпара хилийта.

Уйла еш да тхо иштта Гаьнарча Малхбоале лаьрхIа «цхьана предпринимательство лелаяра зонаш» хьаяра деша а, шига таможенни обложени, арахьарча экономически сделкай лицензировани яра, налогообложени яра льготни режим а хургйолаш, Iалама къахьегама ресурсех доагIар кIезигдаь а хургдолаш.

Внешнеэкономически балха управлене моттигерча Iаьдала органий лоархIам дIахо шербе лерхI. Дальневосточни предприятей-экспортерий валютни отчисленей цхьа дакъа Iаьдала моттигерча органий доалахьа дусаргда. Хетаргахьа къоастаде дезача дIатIакхаьчад внешнеэкономически бувзамашта координаци яра йола регионални орган Гаьнарча Малхбоале хьаяра хьакъехьара дош.

Советски Союзе теркам тIабахийтаб китайски кепайоазоно яьча китайско-японо-советски кхаь оагIорахьара экономически болх вIаши гIойле йолча хьалашка бардабара тароний хьакъехьарча выступленена.

Вай хьаллоацаш ба цу тайпара никъ. Нагахьа санна еррига оагIонаш раьза хуле, уж идеяш практически кхоачашъяра наькъ тIа яха мегаргьяр.

Цунна IотIатоха мегаргда Амурски, Читински областашка, Приморски крае китайски оагIонца цхьана юртбоахама продукци йоаккхилга вIаштIехьдаккхара хьакъехьа а вIаши дIа-юха гIулакхаш леладара принципегIа граждански объекташ хьалъяра юкъе дакъалацара хьакъехьа а барт бе вай кийча долга.

Сона хетачогIа, Корейски ахгIайрен тIара юкъара хьал тоадара контексте хьаеллаяла тарлу Къулбехьен Кореяцара экономически бувзамаш тоадара йола таронаш.

Со тешаш ва, дукххача тайпарча, вайна керда йолча цхьана гIулакхаш леладара формай прогрессо массови кхыча мехкий туризм дегIайоалаяра а иштта материальнии психологическии база хьаергхиларах.

Вай тIехьа да, хIара дийнахьарча вахара майраггIа ше йолаш хилар дIахьекха йола халкъа дипломати юкъейоалаяра, наха юкъера контакташ дегIайоалаяра. Цунца дувзаденна уйла хIана яц, халкъашта юкъе культурни вIаши гIулакхаш леладара АТР-на лаьрхIа регионални центр хьаяра хьакъехьа?

Къаман отделенеш а йолаш йолча цу организаце де лерхIар хургдар знане а балха а тайп-тайпарча доакъошка проекташ кийчъелга, Iилмахошта, студенташта, тайп - тайпарча мехкий духхьал гражданашта юкъерча контакташта гIо делга, цхьана гуманитарни, экологически тохкамаш делга.

Деза новкъостий! Йоккхача дунен азиатско-тихоокеански даькъа кхоаненга бодача наькъа юхьиге мара дац вай. Де дезар дукха да. Вайна духьала оттаргья халонаш а духьаленаш а, моллагIдар санна доаца кердадар а. Бакъла, тIатеIIа гIана тIехьа гIа боаккхаш, опыт а говзал а Iоаеш. Из де мегаргдолаш хIама да.

Планета хIара Iуйре малхбоалехьара хьайолалу, хьахул, белггала аьлча, шоана башха гаьна йоацача талгIеш тIа, къаьстта а сибирски бустамашка диллача, хIаьта из сона хо а делар Красноярски крае, Тайжача океана тIа гIолла тIехвувлаш.

Болх бергба вай хIара дено перестройка декхараш толаме кхоачашдарга, машари халкъашта юкъера тешами чIоагIбарга вай кхоачадергдолаш.

Кхоана — машинашъечун Ди

Из Ди дезду 1966 шера денз сентябра тIеххьарча кIирандийнахьа.

Мехка еррига производственни потенциал эргайоаккхача, халкъа боахама хIара даькъа керда технически Iалашо еча керттера маIан долан я машиностроени. Из дегIаяра боарамах тийша да къахьегама овсарле айъялар, технически прогресс, халкъа хьалтаро, мехка обороноспособность чIоагIъялар. 1985 шера август бетта кийч а яьй, тIа а ийцай кердача технически кIийлен тIа машиностроенена массе оагIорахьара реконструкци яра тIаерзаяь программа. 1986 шера продукци тIаккхетар 7,3 процент хилар. Промышленни роботаш арахецалга шера 14 процент, гибки автоматизированни производственни системаш — 2,6-зза, обрабатывающи центраш — 1,4-зза тIаккхийтар. Йолаш йолча предприятешта керда технически Iалашо яран реконструкци яран дIахьожаяь капитальни вложенеш 30 процент дукхагIа хилар. 1987 шера лакхаръэффективни машиностроене продукци хьалелга 10 процент алсамдаьлар. Прогрессивни оборудовани дукхагIа арахецар, цу даькъе: числовой программни управлени йола кузнечно - прессови машинаш 1,9-зза, машинаш хьаяран металлообработканеи эша роторно - конвейерни линеш—1,5-зза, Iилман тохкамашта лаьрхIа вычислительни техника средстваш — 1,2-зза, кранаш — 1,2-зза гарга.

ДIададахача шера дIаоттаяьй числовой программни управлени йола металл хедаду-16 эзар станок, 300 роторнии роторно - конвейерни линеш, 11 эзар промышленни роботаш. Комплексни механизацеген автоматизацеген яьннай 6 эзар участок, цех, производство. 1988 шера 1 январе денз машиностроительни комплекса еррига предприятеши организацеши йиззача боахама расчетеи шоаш шоашта финансировани яреи хьалашка болх беш я. Машиностроене перестройка хулаш латтара цхьа белгало — цун социальни лостам. ДIададахача шин шера, XI пятилетке хинначунца нийсдича, наха баха фусамаш хьалъелга, 9,3 процент, школаш — 20, профтехучилищаш — 47, поликлиникаш — 34, клубаши культура цIеноши — 24 процент дукхагIа хиннад.

Бакъда, бIарчча хьайийцача отраслера деррига хьал тоаде вIаштIехьдаьнна д а ц. 1987 шера продукци арахецача 4,6 процент мара лакхденнадац, планах лаьрхIар 6 процент йолаш. Кхычарел дукхагIа тIехьаюсаш болх баьб СССР Минстанкпромо, СССР Минтяжмаша, кхычар.1988 шера машиностроительни комплекс дегIайоалаяра дIахьожадаьд 24 миллиард сом. Продукци арахецалга 7,3 процент лакхде лаьрхIа да машинашъерашта хьалхашка оттадаь революционни декхар. XII пятилетка чакхйоалаш 85—95 процент продукци хIанзарча технически боарамаша дIадехар а ш т а жоп луш хила еза. Овлангара денз машиностроенена ю реконструкци станкостроени сихха дегIаяра, вычислительни техника хьаяра, приборостроене, электротехническии электроннии промышленнос-та ларда тIа латтаргья. Керда декхар а оттадаьд — техника керда ноахалаш хьадареи юкъедоаладареи ханаш 3—4-зза лоацъе, дIаоттаеш йола техника хьалха лаьттачул 1,5—2-зза дикагIа хилийтар. ЛаьрхIа да кхыдола гIулакхаш а.

НИЙСАЧА НОВКЪА

Машинашъерий Денна накъадоагIаш тха завода коллективо геттара доккхий толамаш даьхад аьлча нийса хургдац. ХIаьта а укх тIеххьарча хана дикалгахьа дола цхьацца хувцамаш хиннад тха предприяте. Царех дувца лов сона.

Массехк бутт хьалха мара хержавац со завода директоралла. Республике тIехьаюсача предприятешта юкъе бокъонца дIаязъеннаяр тха коллектив. Ишта а ледара экономика йолча цох, госприемка юкъейоалайича, ше шийна финансировани ярга яьлча, гонга кхаччалца паччахьалкхен декхар хаьрчар. Цахаддаш лоархIаяцар завод планех, хIаьта социалистически декхараш кхоачашдарах вIалла дувцалга а яцар. Дукха продукци брак йора, тIа-тIа лохлора къахьегама овсарле, къахьегамхой социальнии хьашташ кхоачашдара низ таацар.

Директор хоржача собране гулбеннача нахага дIайовзийтар аз цу «лазарех» дарба де таро лургья аьнна сайна хета программа. ДукхагIчар дика хеташ тIаийцар из: со кулгалхо хержар.

Фуд со директор волча юкъа завода коллективана карагIдаьннар? Эггара хьалха паччахьалкхен план кхоачашъяри биззача боараме договорни поставкаш яри. Масала, август бетта завод лоархIаяьй товарни продукци арахецара планах, 800 эзар сома маьха планал совгIа хьаьй из. Продукци маьхалъяккхара гIулакх а дика лел.

Цу юкъа балансови цIена пайда баккхарах дола тIехьадисар дIададаьккхад. Шера хьалхарча ворхI бетта из 52 процент мара хиннабеце, хIанз 64 процентага дIагIортташ ба. ХIаьта дIададахача шера укх хана хинначунца нийсдича баьккха цIена пайда 103 процент ба.

Дукха болх баьб нормел совгIа йола товарно - материальни запасаш кIезигъеш. Масала, шу долалуш уж 10 миллиони 44 эзар сома маьхе хиннаяле, хIанз 6 миллиони 681 эзар сомага дIакхоачаш лохъеннай. Вешта аьлча 40 процент гаргга кIезигагIа хиннай! Сона хетачогIа цо аьттув беннаб тхона завода финансови гIулакх тоаде.

Хьалха технически социальнии даькъе предприяти дегIайоалаяра тIаерзаяь цаI йола коллективни план яцар. ХIанз из йолаш я. Цунна проектировани еш латт город Киеве. ХьатIадоагIача шера Первомайская яхача улицагIа хьалде доладергда 160 квартира чуйола цIа. Кийчо яра балхаш хIанзле а дIадоладаьд. Иштта хьалъергья завода котельни Аргуне 100 квартира йола цIа, боккa теркам тIабохийтаргба монолитни цIеноши хьалдара а.

Заводана сихагIа реконструкции керда технически Iалашои ечара, из шеръечара балхаш чакхдахара хIанз вIашагIйоллаш я ремонтно-гIишлон управлени.

Кхоачамбоацараш а дукха да заводе. Масала, тоаде вIаштIехьдаьннадац цехашкара къахьегама хьалаш, эсала я бытовой помещенеш. Цу хьакъехьа цхьаккха хIама дыц аьлча нийса хургдац, цхьабакъда, хьадер кхоачам болаш дац.

Фу де деза предприяте болх дIахо тоабараи планаш кхоачашъяра хьалаш хьадараи? Эггара хьалха, теркам тIабохийта беза № 2, № 14 йолча цехашта. Укхаза гучаяханза таронаш дукха я. Иштта тоабе беза материально-технически Iалашо яра отдела болх а.

ТIеххьарчарех дац кадрай дош а. Завод Iалашъе еза дикача специалисташца. Масала, эшаш ва дика инженер, экономикагIа вола директора заместитель, финансови отдела кулгалхо, цехий начальникаш, кхыбараш.

МоллагIйола завод хьинар долча болхлой баламаш тIа латт. Цхьацца масалаш доаладергда аз. Номер 12 йолча цеха коллективо дош деннадар планал совгIа мехка халкъа боахама эша 6 машина арахеца. Ше аьннар дизза кхоачашдир цо. ЦIенхаштта къахьийгар из деча Мануков Виктор Георгиевич керте латтача заготовительни участка бригадо. Ала деза, из коллектив заводе яьржача социалистически яхье хьалхалаттарех цаI йолга. ХIара бетта 110—117 процент кхоачашъю цо планаш, лакхъе къахьегама овсарле, культура. Сона хетачогIа, цу бригада члений цIей даькъал ца дийцача нийса хургдац.

Дика продукци хьаяра берригa низ дIалуш къахьегаш я № 4 йолча цеха коллектив а. Дукха ветеранаш ба цун мугIарашка. Завод тIехьаюсача хана а, декхарех лоархIабара цу цеха къахьегамхой. Керттердар — цар кхоачашйир номенклатурни программа, биззача боараме поставкаш йир мехка дукххача предприятешта. Завода сий лакха лоаттаде гIерталга да из.

БархIлагIа шу да цу цехе Иванов Виктор Сергеевич болх беш вола. Из бригадир ва. Овсаре къахьегаш, бIубенна волаш хьавоагIа из. Дика продукци арахецар — закон да Ивановна. Цо санна толамаш дахарца белгалбаьннаб цу цехера кузнецаш В. Живодров, Н. Лисов, паровой жIовна машинист Л. Ивтаева, крановщица З. Шишова, дуккха кхыбараш. ЦIей даькъал дувца лов сона цар.

Социалоге яхачогIа, къона саг визза болхло хила волалу производстве шин шера къахьийгачул тIехьагIа. Кадрови болхлой кIезига бац заводе. Ткъо шу совгIа да оборудованена ремонт ю слесараш Проворотов Геннадий Владимирович, Шипулин Иван Иванович предприяте балха баьхка. Цу хана денз еррига дог-уйла заводаца йолаш хьабоагIа уж.

Машинашъечун Ди гаргагIертача хана дика къахьегама совгIат кийчдир цар предприятена: № 2, № 16 йолча цехашка ремонт яь йистедаьхар кранашта кIалхара наькъаш. Къамаьл дац, духхьал уж шиъ хинна Iацар из болх баьраш. ХIаьта а кхычарна хьалха лаьттараш уж бар. ТIаккха сий ца деш, цIей даькъал ца дувцаш бита йиш йий уж?

«Красный молот» республика эггара йоккхагIйола промышленни предприяти я. Нохч - ГIалгIайчен болхлой класса пхьоале а я. КIезига дакъа юкъедихьадац цо вай экономика чIоагIъяра. Укх тIеххьарча хана хинна цхьадола «лазараш» дIа а даьнна, из сихагIа ерзар, цо республика экономике шийна йоаггIаш йола моттиг хьалацар Iаламаьте лоархIаме да. ПерестройкагIа бIарг локкхаш хуле, из де цун аьттув а баргба.

Г. МУСАЛИМОВ,
«Красный молот» завода директор.

РОСТОВСКИ ОБЛАСТЬ. «Реактораш потоке я» е «Атоммаша» конвейер» оалача хана дукккханешта хетт, уж автомобильнии тракторнии заводашка болх беш яраш санна я, аьнна. Укхаза деррига а кхыча тайпара да. ХIаьта а конвейер йолаш я. Волгодонске йоккхий габаритаи йола деталаш, уж кийчъяларга хьежжа, станока тIара станока тIа кхоач, ультразвуковой тIахьожама камере кхоач, иштта кхы дIахо а... Дикала тIахьожам — из хиланза яргйоаца операци я сборка хIара этапе.

«Атоммаша» продукци — ВВЭР тайпара йола реактораш — СССР-а дукккхача атомни станцешка, СЭВ членаш долча мехкашка кхоач. Доазол арахьара «Атоммаша» потребителаш, прогнозага хьежача, дукхагIа хургба, предприяти проектни мощностага кхоачаш дегIаярга хьежжа. Духхьал из бахьан каст-каста хул заводе МАГАТЭ дунен халкъашта юкъерча организаце викалаш, уж хьеж мел тешаме я арахийца продукци.

Iилмахойи производственникаши цхьана болх беш ба, керда атомни энергетика боарам лакхбелга Iалашдерггдола технологеш хьаяра а балха юкъейоалаяра а.

СУРТА ТIА: цхьан сборочни участке. Слесарий-сборщиккий бригадир Гетманов Виктор (аьрдехьарвар), ОТК мастерга Клевцова Людмилага продукци дIахьокхаш ва.

Р. ДЕНИСОВА сурт.
ТАСС фотохроника.